

PASTORAL MLADIH U SREDNJEM VIJEKU*

OTTORINO PASQUATO

Università Pontificia Salesiana
Piazza Ateneo Salesiano, 1
00139 Roma
Italia

Primljeno: 15. 1. 2002.
Izvorni znanstveni rad
UDK 25-053.2/8 (091)„04/14“

Sažetak

Autor opisuje osnovne oznake srednjovjekovnih pastoralnih nastojanja s posebnim osvrtom na mlade, svjestan da i u srednjem vijeku još uvijek ne postoji jasna svijest o posebnosti mlade osobe i o potrebi za pastoralom mladih koji vodi brigu o posebnostima te dobi. Nakon što je na početku podsjetio na (ne)određenost pojedinih izraza povezanih s dječjom i mladenačkom dobi, autor prikazuje sakramentalni pastoral djece, zatim obiteljski pastoral te s time u vezi iznosi pojedinosti o religioznom odgoju u obitelji, što se odražava barem kao učenje osnovnih kršćanskih molitava i sudjelovanje na nedjeljnoj i blagdanskoj misi, kao što proizlazi i iz pojedinih do danas sačuvanih propovijedi i priručnika za ispovjednike odnosno pokornike. Autor posebno opisuje formaciju mladića za monaški, klerički i laički život, te kršćansku formaciju mladih aristokrata. Na kraju autor prikazuje i srednjovjekovni pastoral u kršćanskoj zajednici u cjelini, pri čemu posebno ističe pozitivnu ulogu novih redovnika i novi zamah kateheze te nastajanje katehetskih priručnika koji su preteče klasičnih katekizama, kao i razne oblike evangelizacije, pogotovo među poganskim narodima.

Ključne riječi: *pastoral mladih u srednjem vijeku*

Poznato je da srednji vijek, kao i kršćanstvo u antičko doba, ne poznaje pastoral mladih u pravom smislu riječi. Moguće je međutim povijesno dokumentirati da se srednjovjekovno kršćanstvo skrbilo za kršćansku formaciju djeteta i mladih, iako na sebi svojstven način i u svom duhu. U tome se ono nastavlja u kontinuitetu s kršćanskom (i klasičnom) antikom, ali pokazuje i određene inovativne razvojne točke.

Utvrđimo prije svega što za ljude u srednjem vijeku znače izrazi kao što su »dijete«, »dječak«, »adolescent«, »mladić«. Podsjetimo na početku zajedno s Leclercqom¹ da teoretičari rijetko precizno upotrebljavaju izraze koji se odnose na različite čovjekove dobi (*infans, puer, adulescens, iuvenis*).

Obično se pretpostavlja kako nakon rođenja dijete prolazi kroz *infantia, pueritia, adulescentia*. Tako govori Augustin, a zatim i Cezarije iz Arlesa, Grgur Veliki, Beda, Izidor, Alkuin...: *infantia, pueritia, adulescentia, iuventus, gravitas (senectus)*. Izidor Seviljski nabroja sljedeća kronološka ograničenja: *djetinjstvo* (*infantia*, 1-7 godina), *dječastvo* (7-10), *adolescencija* (*adulescentia*, 14-28), *mladost* (*iuventus*, 28-50), *zrelost* (*gravitas*, 50-70), *starost* (*senectus*, 70-...)²

* Naslov izvornika: *Pastorale giovanile (storia 2)*, u: M. MIDALI – R. TONELLI (ur.), *Dizionario di pastorale giovanile*, Elle Di Ci, Leumann (To) 1991, str. 707-731.

¹ Usp. J. LECLERCQ, *Pédagogie*, str. 257.

² Usp. B. MCKEE CRAIG, *Les enfants*, str. 90.

Napunivši 21 godinu, adolescent prema Izidoru postiže *zakonitu dob*, ali postoji mogućnost da se djevojčice udaju već u 12. godini, a dječaci ožene u 15. Monastički tekstovi, slijedeći Benedikta³, govore o *dječacima* (pueri) sve do 15. godine, a zatim o *adolescentima*.⁴ Za Grgura Velikog, *parvuli et infantes* su nevini ali nježni, a odrasli su puni poroka: između te dvije dobi on smješta adolescenciju koja je otvorena i dobru i zlu. J. Leclercq⁵ pronalazi u tekstovima veliku nejasnoću rječnika s obzirom na kronološko ograničenje djetinjstva i adolescencije; on drži da djetinjstvo traje dugo, ponekad i do 20 i više godina: netko je pedagoški *iuvenis* sve dok nešto treba učiti. Te činjenice treba imati na umu kako bi se tekstovi mogli dobro tumačiti, iako se aktualnim izrazima dijete, dječak, adolescent, mladić, pripisuje značenje koje imaju danas. Osim toga, primjećujemo kako u antici i u srednjem vijeku znaju za rast, ali ne i za razvoj djeteta i čovjeka; nepoznata im je psihologija djeteta, adolescenta i mlada čovjeka koji su za njih po dimenzijama različiti od odrasla čovjeka, ali ih shvaćaju kao »ljude u malom« i tako zanemaruju psihologiju razvojne dobi. To je pogreška na koju se ukazuje izrazom *adultizam*.

U vrijeme općeprihvaćenog kršćanstva i kršćanskih država, za formativne ciljeve od odlučujuće su važnosti obiteljska, društvena i crkvena sredina. Kronološki se naša rasprava ograničava na razdoblje od kraja VI. do početka XVI. st. Slijedit ćemo formativno razdoblje djeteta od primanja sakramenata kršćanske inicijacije sve do njegove mladenačke zrelosti posredstvom obiteljskog pastora i crkvenog zajedništva. Tipična formacija uočava se za mladiće koji su određeni za redovnički i klerički život kao i za one koji pohađaju škole ili primaju posebni aristokratski odgoj.

1. SAKRAMENTALNI PASTORAL DJEČAKA

Prvo razdoblje pastora jest ono koje se odnosi na sakramente uvođenja u kršćanstvo (krštenje, potvrdu, euharistiju) i na sakrament pomirenja.

1.1. Krštenje i kateheza

U srednjovjekovnoj zapadnoj Europi posljednji su pogani kršteni prije svršetka antičkog razdoblja. Nakon što su se barbari naselili na Zapadu Crkva je »prešla barbarima« i krstila ih: »Buduci da se sada ime Kristovo posvuda snažno potvrđuje, a djeca se radaju od kršćanskih očeva, valja ih predstaviti bez oklijevanja, kako bi primili milost krštenja, iako još ne govore«⁶. To potvrđuju dodaci Gelazijevom obredniku (između druge polovice VI. i prve polovice VII. st.), koji uključuju obrednik »organiziran isključivo za djecu«⁷. Od VI. st., ne samo u Rimu, Crkva preporučuje krštenje tek rođene djece; tekstovi iz tadašnjeg vremena predstavljaju takvu praksu kao nešto uobičajeno, iako će roditelji na to biti obvezani tek kasnije⁸. Krštenje se podjeljuje u župama, a u Galiji, protivno kanonima, na Božić ili na blagdan sv. Ivana ili nekog drugog sveca.⁹ Više ne postoje razlozi za dugi katekumenat; od polovice V. do VI. st. postupno prestaje biti djelotvoran pastoralni ustroj postavši skup obreda koji su vremenski sve sažetiji. Od VI. st. pa tijekom čitavog srednjeg vijeka zadržavaju se imena (katekumenat, katekumen) i obredi (bilo krštenje odraslih, bilo krštenje

³ Usp. *Pravilo sv. Benedikta*, pogl. 30.

⁴ Usp. P. RICĤÉ, *Le scuole*, str. 208.

⁵ Usp. J. LECLERCQ, *Pédagogie*, str. 354.

⁶ Jona, *De institutione laicali* I,8.

⁷ P. M. GY, *L'évangélisation*, str. 566.

⁸ Sinoda u Cashelu, 1172. godine.

⁹ Usp. Grgur iz Toursa, *Historia* 8,9.

djece koje će na kraju istisnuti krštenje odraslih), a ipak dolazi do konačnog nestanka osebujnog pastoralnog ustroja antičkog katekumenata. Srednji vijek ne poznaje istinski katekumenat, koji će se djelomično obnoviti tek u moderno doba u misijskim krajevima. Pastiri upotrebljavaju zaštitne mjere: Cezarije iz Arlesa pred svako krštenje sažeto ponavlja one krsne kateheze koje su se prije rabile tijekom korizme. Vrše se egzorcizmi. »Tijekom dulje priprave za krštenje u uskršno vrijeme, odvija se glavni dio posebne pouke namijenjene pretežnom kumovima. Oni su preuzimali obvezu da će kasnije djecu poučiti barem osnovama vjere (*Vjervanje, Očenaš*) i jamčiti im upućivanje u krepostan život.«¹⁰ Krštenje djece potvrđuje krajem VIII. st. *kapitural*, tj. zakonska odredba Karla Velikoga za Sasku, u kojoj se propisuje da djeca trebaju biti krštena *infra annum*, prije nego navršše godinu dana života, iako se ne može isključiti značenje ubrzane evangelizacije *u razdoblju od godine dana*.¹¹ Ubrzo će biti usvojen *quamprimum* (što prije). Prijelaz na rimsku liturgiju, koji se zbio već 754. s Pipinom, postaje konačan s Karlom Velikom, koji oko 785-786. u Rimu nabavlja gregorijanski sakramentar i donosi ga u Aachen kao obavezni model.

Praksa kateheze za roditelje, kumove i kume, koja je uspostavljena prigodom krštenja djece već kod Cezarija, nastaviti će se za vrijeme Karla Velikoga. Baselski biskup Aitone tvrdi: »Gospodnju molitvu... i Apostolski simbol... svi moraju naučiti ili na latinskome ili na narodnom jeziku, kako bi svatko vjerovao i razumio u svome srcu ono što ispovijeda svojim ustima.«¹² Odrasli moraju, ako je to potrebno, iznova naučiti *Vjervanje i Očenaš*. Nakon krštenja djetetova se formacija odvija u obitelji, štoviše, i samo dijete sudjeluje budući da pariški koncil (829. god.) zahtijeva da dije-

te, pošto je stupilo u dob razuma, obnovi krsna obećanja (kanon 54). To je i dob kad će dijete morati početi pohađati školu, gdje će naučiti čitati te osnove vjere: »Svatko neka pošalje svog sina da nauči čitati i neka taj ostane u školi dok ne bude dobro poučen.«¹³ Štoviše, ako su roditelji zaboravili molitve, dijete će ih, vrativši se kući, morati poučiti.¹⁴ Tko međutim ne bude pohađao seosku školu, primit će istu pouku kao i odrasli slušajući propovijedi, koja je prvo sredstvo religiozne pouke u kontekstu civilizacije koja se temelji na usmenom prenošenju.

U XIII. i XIV. st. krštenje, prvo određeno za Uskrs i Duhove, počinje se preporučivati za vrijeme odmah nakon rođenja, štoviše, ako je moguće, istoga dana. U tom razdoblju, osim toga, nailazimo na sinodalne odredbe koje svećeniku nalažu da pouči mlade u vjeri i moralu.¹⁵ Od kasnog srednjeg vijeka roditelji i kumovi moraju naučiti djecu *Zdravomariju* i 10 Božjih zapovijedi. Poučna djela, kao što su *Nebeski put* Stjepana Landskrona (+1477) i *Kršćansko ogledalo* Teodorika Koldea (+1515), pomažu roditeljima i kumovima da izvrše tu dužnost.

1.2. Potvrda

Sve do IX. stoljeća tri sakramenta kršćanske inicijacije podjeljuju se zajedno kao i u antičkoj Crkvi. U dvije obitelji liturgijskih kodeksa koji su prisutni u Italiji u XI. st. krštenje i potvrda još su ujedinjeni. U

¹⁰ H. J. VOGT, III, str. 301.

¹¹ *Capitolare de partibus Saxoniae*, 19, 775-790. g.

¹² *Monumenta Germaniae Historica* (odsada MGH), I. pogl., str. 363.

¹³ *Isto*, str. 234.

¹⁴ *Koncil u Mainz*u, kan. 45, 813. godine.

¹⁵ Sinoda u Béziersu, *Mansi* XXIII, str. 693, 1246. god.; sinoda u Albi, *Mansi* XXIII, str. 837, 1254. god.

XII. st. pojavljuju se rimski pontifikali u kojima su odvojeno prisutni biskupovi obredi: tu se prvi put obred potvrde pojavljuje odvojen od krsnog konteksta. Izvan Italije, Honorije iz Autuna navodi slavlje potvrde osam dana nakon krštenja.¹⁶ U Rimu se već dulje vrijeme krštavaju samo rođeni u Svetom tjednu, dok se drugima, krštenima *quamprimum*, te noći podjeljuje samo sakrament potvrde. Nakon IV. lateranskog sabora 1215. godine potvrda se u Italiji i u Europi podjeljuje između 4. i 7. godine života. U praksi međutim postoji velika razlika. Iz poziva sinoda i konstitucija zaključuje se važnost koja se pridaje potvrdi, što se međutim ne obdržava zbog udaljenosti biskupa. Za sv. Bonaventuru razdoblje podjeljivanja jest razdoblje razuma.¹⁷ Međutim, sv. Toma Akvinski, iako ne problematizira dob, sklon je dječjoj dobi u svrhu dostojnijeg primanja i zato da bi se i djetinjstvu mogao ponuditi savršen život milosti.¹⁸ Mnogi su potvrđeni zapravo *pueri*, neki su *infantes*, a neki su i *odrasli*. Navedeni razvoj dolazi do svoje odlučne faze s Inocencijem VIII koji 1485. kao službeni tekst Rimske crkve prihvaća pontifikal Vilhelma Duranda od Mende (+1296), koji će Tridentski sabor nametnuti cijeloj Crkvi. Durandov obrednik (*De christandis in fronte pueris*) sadrži, među ostalim, preporuku kumovima da kumčad nauče *Vjerovanje, Očenaš i Zdravomariju*. Odjeljivanje potvrde od krštenja potaknulo je teološko produbljivanje značenja i vrednote sakramenta potvrde u njegovom posebnom učinku, a to je dar Duha Svetoga, koji se promatra po vrijednosti njegove snage (*robur*) u vidu svjedočenja.

Osim toga i odredbe IV. lateranskog sabora o euharistiji iz 1215. godine utječu na odgađanje potvrde. Na pastoralnom području posljedice su pozitivne te promiču djelotvorniju pripravu na sakrament.

Po završetku srednjega vijeka u kojemu se kršćanska formacija temeljila na kršćanskom okružju, kad se jasno pokažu obrisi novoga društva, bit će potrebno prikladnije organizirati pripravu na euharistiju i potvrdu: bit će to poslijetridentsko razdoblje s katekizmima.

1.3. Euharistija

Razvoj u vezi s euharistijom sličan je onome koji se odnosi na potvrdu. Čim je kršteno, djetetu se podjeljuje sakrament barem pod prilikama vina; međutim budući da neki svećenici upotrebljavaju, samo kao znak, neposvećeno vino, takva je upotreba zabranjena. Te zloporabe ubrzavaju odjeljivanje pričesti od krštenja. Između V. i VI. stoljeća dolazi do snažnog smanjivanja u pohađanju euharistije. Koncil u Agdi 506. godine u 18. kanonu određuje pričest barem za Božić, Uskrs i Duhove te zahtijeva brižnu pripravu na češću pričest. Cezarije se ne usuđuje tražiti nedjeljnu pričest upravo zbog ozbiljne pripreme koju ona zahtijeva (npr. barem nekoliko dana uzdržavanja od bračnog čina).¹⁹ Osim toga, na pastoralnom se području zahtijeva da dijete bude svjesno sakramenta, barem srazmjerno dobi: subjektivni vid prevladava nad objektivnim. Da bi se netko pričestio, traži se minimum kateheze o sakramentu. Lateranski sabor obvezat će sve da se, od 12. godine života, jednom godišnje pričeste, a isto tako i ispovijede. U XIII. i XIV. st. rjeđe će se pričješćivati. Taj sakrament rezerviran je za velike svetkovine i dijelom za obred pomirenja, za vrijeme kojega svaka od suprotstavljenih strana pri-

¹⁶ Usp. Honorije iz Autuna, *Operum pars*, III, *Liturgica*, PL 172, 673.

¹⁷ Usp. sv. Bonaventura, *Sent.* IV, d. VI, a. 3, q. 1.

¹⁸ Toma Akvinski, *Summa Theol.*, III, 72,8 ad 2.

¹⁹ Usp. *Serm.* 16,2; 19,3; 44,4.

ma dio hostije. Srednji vijek nije međutim poznao specifičnu pouku za pričest.

1.4. Pokora

U antičkim izvorima mogu se uočiti barem tri točke dodira između djece i pokorničke prakse u antičkoj Crkvi: one su vezane uz oprostjenje grijeha u kontekstu podjeljivanja sakramenta krštenja (*poenitentia prima*). Razlikuje se zatim između onih koji imaju manje od 20 godina i onih koji imaju više i oženjeni su (to je u vezi s pokorom za grijeh spolnih odnosa sa životinjama ili homoseksualnosti).²⁰ Napokon, zahtjevi za kanonskom pokorom koju se nikad nije tražilo od djece, zabranjeni su i prema mladima.²¹ Cezarije s time u vezi predlaže da nitko mlađi od 40 godina ne sudjeluje u obredu. U ranom srednjem vijeku pokornička praksa, kao što podsjeća McKee²², prelazi od javnog u privatni oblik pod monaškim utjecajem koji je označen duhovnim savjetom. Isti autor, pošto je proučio 28 pokorničkih knjiga, uočava važne upute koje se odnose na djecu i pokoru. Dijete se promatra kao subjekt (grešnik) i kao objekt (žrtva grijeha druge odrasle osobe ili starijeg djeteta); iz toga proizlazi produbljenje antropološke i teološke dimenzije djeteta u njegovom postupnom rastu.²³ Podaci do kojih se došlo povijesnom kritikom pokorničkih knjiga upoznaju nas s dječakom kao subjektom grešnikom i pokornikom, s kronološkog stajališta, ali se njihovo zanimanje posebice usredotočuje na sâm grijeh i pokoru koja odgovara naravi grijeha i dobi pokornika. Ništa se međutim ne kaže o obrednom obliku ispovijedi djece.²⁴ Istraživači uočavaju ustrajnu uporabu klasifikacijske metode grijeha i popisa odgovarajuće pokore. Razlikuju se grijesi koji nisu spolne naravi. Grijesi spolne naravi ili oni koji iz njih

proizlaze, a odnose se na djecu, nadilaze one koji nisu spolne naravi u približnom odnosu od 4 prema 1.²⁵ Iz tekstova koje je proučio Craig proizlazi da se broj kanona povećava (od 2 na 20) u izravnoj proporcionalnosti s povećanjem dobi (od dobi ispod 10 godina do gotovo 20). Kanoni koji se odnose na spolne odnose sa životinjama (*cum pecude*) i obostranu masturbaciju (*se invivem manibus*) uključuju sakramentalnu kodifikaciju koja se uobličuje u tipičnim izrazima: pokornik/griješ/tarifa. To je pokazatelj sakramentalne prakse s obzirom na dijete kao subjekt.

Što se tiče kazni, Avit iz Beča savjetuje da se mladiće pusti da umru bez pokore ukoliko nemaju *culpa capitalis*, radije nego da ih se stavi u opasnost da, u slučaju ozdravljenja, ne mognu održati bračno uzdržavanje jer bi ih se prema tome moralo držati apostatima.²⁶

Vincent iz Ruspe s pastoralnom razbornošću utvrđuje kako pokora primljena u smrtnoj opasnosti obavezuje na čistoću jedino uz pristanak drugog supružnika; ali i tu prevladava određena popustljivost. Cezarije potiče pohotnije mladiće da se što prije ispovjedi i izvrše pokoru.²⁷ U XII. st. postavlja se pitanje grijeha djece i njihove odgovornosti. Prošireno je mišljenje Abelarda koji nije čede djetetovu sposobnost razlikovanja između dobra i zla. To je stajalište osudio sabor u Sensu. Istinski pravni zaočret označava IV. lateranski sabor (kanon 21), koji svakom vjerniku koji je došao u

²⁰ Usp. Sabor u Anciri, kanon 15, 314. godine.

²¹ Usp. Sabor u Agdi, kanon 15, 506. godine; Sinda u Orléansu, kanon 24, godine 534.

²² Usp. Craig B. McKEE, *Les enfants*, str. 95-96.

²³ Usp. *isto*, str. 96.

²⁴ Usp. R. KOTTJE – G. HAGELE.

²⁵ Usp. C. VOGEL, *Le pécheur et la pénitence au M. A.*, Paris 1982, str. 67.

²⁶ Usp. Avit iz Beča, *Ep. de sub. poen.*

²⁷ Usp. Cezarije, *Serm.* 66,1; 56,3; 65,2.

dob razbora nalaže barem jednom godišnje ispovijed kod vlastitog svećenika i euharistijsku pričest barem za Uskrs. Službeno nestaje tipično antičko trojstvo uvođenja u kršćanstvo. Sabor, pod utjecajem izmijenjenih društvenih i kulturnih prilika, tako namjerno preuređuje prosljed uvođenja u kršćanstvo, uvodeći kao nov element sakrament pokore koji treba primiti prije pričesti, iako srednji vijek ne poznaje specifičnu pouku o pokori. Teolozi nastoje definirati godine u kojima se postiže *uporaba razuma*, nakon čega slijedi kanonska formulacija; sv. Toma Akvinski (+1274) produbljuje odnos između djece i euharistije.²⁸ Taj će doprinos prihvatiti Pio X (1910), te ponovno preuzeti Pavao VI (1973), a kodificirat će se u Zakonik kanonskoga prava (1983), kan. 989.

Proširena nedostatna religiozna poduka nalazi pomagalo u formularima za ispit savjesti i, krajem srednjega vijeka, u knjižicama za ispovijed na latinskom i na narodnom jeziku. Od 1410. do 1520. objavljuje se pedesetak izdanja sličnih knjižica: pronalazak tiska nudi svoj doprinos i sakramentalnoj katehezi.

U XIV. i XV. st. Gerson (1363-1429), kancelar pariškog Sveučilišta, provodi duboku i široku akciju s obzirom na ispovijed djece i mladih. Njegovo klasično djelo *O dužnosti privlačenja djece k Isusu (De parvulis ad Christum trahendis)*,²⁹ što ga je sastavio u Lionu posljednjih godina života, u dva poglavlja (III i IVB) raspravlja o ispovijedi djece, koju on objašnjava kao četvrti način, koji je svojstven kršćanskoj religiji, da se djecu dovede do Isusa: »Neka se misli što se hoće, ja u svojoj jednostavnosti prosuđujem da je ispovijed, ako je dobro učinjena, najkraći i najsigurniji put koji vodi k Isusu Kristu«³⁰. Vještina ispovjednika »tjera iz srca poguban otrov« grijeha, poradi kojega dijete »ne zna niti korak koraknu-

ti prema Isusu Kristu«³¹. U pogledu učestalosti izražava želju da se djeca »barem jednom godišnje dobro ispovjedu«, ali prosuđuje kako je »potrebno da se svako dijete može, barem jednom, kod razborita ispovjednika, ispovjediti o čitavom svom životu,... mirno i potpuno«³². Odatle proizlazi trostruka prednost: očišćenje djece koja često »vrše sramotna nedjela: grijeha koje ne znaju ili ih se ne usuđuju reći nego tek nakon što su poučeni i neposredno upitani«; tako uče za što se trebaju optužiti u ispovijedi te da ništa ne skrivaju i napokon »oni u svojoj savjesti postižu najslađi mir«³³. U glavi IVB Gerson potiče djecu da s povjerenjem pristupe ispovijedi: ispovjednik neće prekršiti ispovjednu tajnu; on međutim želi da i pokornik učini to isto; zatim im oduzima strah od preoštire pokore: »radije ću poslati ljude u čistilište s laganom pokorom koju će dragovoljno učiniti, nego da ih bacim u pakao s pokorom koju nisu spremni učiniti«. Na kraju potiče pokornike da obdržavaju četiri stvari: »1. Nikada riječju ili dijelom nikoga ne izopačuj; dovoljno ti je da si samome sebi naškodio. 2. Ako si nekoga izopačio savjetima ili djelima, nastoj to brzo ispraviti ljubavnošću. 3. Neka te stid ne spriječi da se dobro ispovjediš. Izreci poznate grijeha, jer će ti inače štetiti. 4. Kako bi zahvalio za oprostjenje te da ponovno ne posrneš, nastoj izvršiti neku pobožnu vježbu.«³⁴

²⁸ Usp. Toma Akvinski, *Summ. Theol.*, III, q. 80, čl. 9, ad 3.

²⁹ Usp. G. GERSON (ur. L. Locatelli i G. Allegranza), *Del dovere di attrarre i fanciulli a Gesù*, Milano 1945.

³⁰ *Isto*, III, str. 50.

³¹ *Isto*, III, str. 50-51.

³² *Isto*.

³³ *Isto*, str. 53.

³⁴ *Isto*, str. 91-92.

2. OBITELJSKI PASTORAL

U srednjem vijeku Crkva pastoralno ne skrbi posebno za djecu i mlade; ne postoje katekizmi. Mladim naslovnici ona predlaže ono što predlaže odraslima, a za njihovu formaciju uzda se u kršćansko okruženje (obitelj, školu, društvo) te u liturgijski skup s narodom. Prvo okruženje jest ono obiteljsko, u kojemu roditelji formiraju djecu u osobnim odnosima komunikacije, obrane, ljubavi. Mogu prema njima također strogo postupati te ih, ako je potrebno, udariti.³⁵ »Živeći u krilu obiteljske zajednice, tako vezan uz svoje roditelje, on je tako uzdignut na razinu bivovanja koju su roditelji uspjeli dati toj zajednici i, kada je to okruženje koje dijete podržava i pomaže mu da postoji kao čovjek, kršćansko okruženje, dijete, koje u sakramentima prima od Boga počela svog religioznog života, 'uzdignuto' je u stvarnosti u taj život (u doslovnom smislu riječi) posredstvom ljudske i kršćanske zajednice koja mu udjeljuje njegove ljudske dimenzije.«³⁶ Stoga Crkva ima povjerenja u obitelj, koja je dio nje same u tom okruženju. Sabor u Aix-le-Chapelleu 836. godine zapovijeda roditeljima da svoju djecu nauče *Očenaš* i njihove dužnosti. Stoljećima je obiteljsko okruženje osiguravalo katehezu: kao u ranom srednjem vijeku, tako i u XI. i XII. stoljeću. I u XII. st. propovjednici podsjećaju roditelje na njihovu dužnost da djecu dovode u crkvu; oni ih trebaju odgajati za čestu molitvu tijekom dana (ujutro, za stolom, na zvuk zvana...), a isto tako, što je posebna novost, moraju ih poticati da izmole *Zdravomariju* pred slikom Blažene Djevice Marije.³⁷ U XIII. st. sinodalni statuti u Francuskoj u pogledu nedjeljne mise određuju da roditelji djecu nauče, bilo na francuskom bilo na latinskom, *Andeo Gospodnji*, *Očenaš*, *Vjerovanje* i Božje zapovijedi.³⁸ Oni najčešće u obitelji raspravlja Hildebert od

Lavardina³⁹: zaključuje se da roditelji gotovo službeno vrše religioznu pouku djece, što toliko zastupaju heretici. U plemenitaškim obiteljima odgoj je povjeren dvorskom kapelanu, ali tko god pohađa osnovnu školu tu nalazi i ljudski i kršćanski odgoj, jer je religija vezana uz druge predmete. Dovoljno je prisjetiti se da se po psaltiru uči čitati.⁴⁰ Prigodom godišnje ispovijedi župnik treba započeti pozvavši svakog pokornika da izmoli *Očenaš* i *Vjerovanje*.⁴¹ Na nekim mjestima svećenik ispituje o vjeri u Trojstvo, o uskrsnuću tijela, o rasuđivanju o dobru i zlu. U XIII. stoljeću ne nedostaju pokušaji koji nastoje umanjiti katehezu u ime jednostavnosti srca (*Roland iz Cremona*) ili pravovjernosti. Roditeljima mogu pomoći knjige, kao što su prijevodi Psaltira, Izreke, Djela apostolska, Knjiga kraljeva, životopisi svetaca, u kojima se nalaze priče koje mogu biti korisne kao primjeri. *Elucidarium* Honorija iz Autuna (+1130), dijalog između odrasloga i mladića, preveden, trebao je služiti više svećenicima nego roditeljima.⁴² U XIII. stoljeću sve je veći broj poučnih knjiga. Gerson će se kasnije potužiti na manjkavu brigu mnogih roditelja »za čuvanje vlastite djece, za njihov moralni odgoj i brižno bdjenje nad njima«⁴³. To je tim žalosnije što su »djeca sposobna primiti prve pouke o dobrim načelima dok lažna pravila nisu pre-duboko ušla u njih, a izopačena se iskustva još nisu u njima ukorijenila«⁴⁴. Je li obitelj

35 Usp. P. T. STELLA, *Puer quasi res parentum*, u: »Orientamenti pedagogici« 8(1961), 910-925.

36 A. CHAVASSE, *Histoire*, str. 36-37.

37 Usp. Jacques de Vitry.

38 Statuti sinode u Angersu, 1220. godine.

39 Usp. *Serm.* 130, *Ad pop.*

40 Usp. E. GERMAIN, *Langages*, str. 24.

41 Usp. Reginon iz Priüma, *De synod. causis* I, 275.

42 Usp. P. RICÉ, *L'enfant*, str. 300-301.

43 G. GERSON, *Del dovere*, II, str. 39.

44 *Isto*, I, str. 29.

uspjela naučiti moliti? Ona je nadasve uspje-
la poučiti formule. »Od Karla Velikoga sve
do biskupijskih statuta posljednja dva sto-
ljeća u srednjemu vijeku ustanovljujemo
kako se svaki put kada je pastoralni napor
bio istinski došlo do tog oblika kršćanskog
opismenjavanja.«⁴⁵ Tamo gdje su, kao što
je npr. izgleda bilo u Njemačkoj, uvedeni
Očenaš i *Vjerovanje* na narodnom jeziku,
njihovo je shvaćanje olakšano; tamo gdje
su se međutim novolatinski jezici odvojili
od latinskoga, više se nisu razumjele latin-
ske molitve *Očenaša* i *Vjerovanja*. Neki,
kao npr. biskup Liegea Garibald, prepo-
ručuju da se dvije molitve nauče ne toliko
kao znanje i hrana vjere nego zbog njihove
snage (*virtus*) protiv đavla, bez obzira na
shvaćanje njihova značenja.⁴⁶ Ide se prema
magičnom smislu molitve. Godine 1502.
na Sveučilištu u Bologni odobrava se prije-
vod *Očenaša*, *Zdravomarije* i *Vjerovanja* na
narodni jezik, budući da je latinski mnogi-
ma nepoznat: »Oče naš, koji jesi na nebe-
sima, sveti se ime tvoje...«. Na Tridenskom
saboru 1546. godine, unatoč skandalu lati-
nista, kard. Madruzzo, gradski nadbiskup,
izjavljuje: »Znam da mi je moja majka na
mome njemačkom jeziku prenijela moli-
tvu Gospodnju, *Vjerovanje*... i mnoge dru-
ge molitve, kojima u Njemačkoj svi rodi-
telji običavaju poučiti svoju djecu: otkad
ljudi pamte taj nauk nije nikada uzroko-
vao nikakav skandal«⁴⁷. Iako uz ograniče-
nost pripreme i odgojnog zalaganja rodite-
lja i kumova, ne može se nijekati kršćan-
skoodgojna djelotvornost srednjovjekovne
obitelji nad djecom.

3. FORMACIJA MLADIĆA ZA MONAŠKI ŽIVOT

Nemali broj dječaka i mladića završa-
vao je u samostanima. Kakva je bila njih-
ova formacija?

3.1. Od početaka do VI. stoljeća

U istočnom monaštvu ne nailazi se ni
na školski ustroj ni na odgoj mladića za
monaški ili svjetovni život prema nekom
projektu. Jedini odgojni oblik jest onaj koji
se temelji na dijaloškom odnosu između
duhovnog vođe i učenika u svrhu prosudbe
o tome je li u njega prisutna ili nije prisut-
na monaška karizma; formira ga se pomo-
ću mudrosnih anegdota (*apoftegmi crkve-
nih otaca*) kako bi upoznao Boga. Bazilije
u svom pravilu odlučuje hoće li mladi aspi-
ranti postati monasi s obzirom na njihovo
prihvaćanje, profesionalnu i književnu pri-
pravu.⁴⁸ Benedikt se nadahnjuje »Pravilom
našega svetog oca Bazilija«⁴⁹. Prva istinska
monaška škola je asketsko vježbanje kako
bi vježbenik pobijedio Sotonu te učinio da
u njemu samome trijumfira Krist.⁵⁰

3.2. U VI. stoljeću

Učiteljevo pravilo nalaže *maloj djeci* da
»meditiraju pisma« (50,25-35) tj. da nau-
če čitati nad psaltinom. Benediktovo *mo-
naško pravilo* potvrđuje prisutnost dječaka
i mladića u zajednici (*pueri, adulescentes,
infantes, usque ad quindecim annorum ae-
tates...*) (pogl. 30, 37, 39, 63, 70). Ne mo-
že nedostajati određena vrsta biblijske i li-
turgijske pouke za njih, ali se o tome ništa
ne kaže. Monaške škole nastat će kasnije.
Međutim Fereolovo (+581) pravilo nado-
daje: »Neka nijedan monah ne zanemari
pisma« (naučiti psaltir) (pog. 11): o tome
govori i *Pravilo Pavla i Stjepana* (pogl. 2),
kao i Cezarijevo za djevice⁵¹ već od 6 ili 7
godina. Ne govori se o vrsti didaktike. Ono

45 P.-M. GY, *Evangelisation*, str. 567.

46 BORETIUS, *Capit.* I, str. 242.

47 *Conc. Trid.* V, 30.

48 Usp. *Regulae fusius tractatae* XI, 1,4,3.

49 *Pravilo sv. Benedikta*, pogl. 73.

50 Usp. ATANAZIJE, *Život sv. Antuna*, 7.

51 Usp. *Statuta sanct. virg.*, pogl. 7.

što sve vodi jest zabrinutost za duhovnu formaciju, povezana uz žive modele, već formirane monahe, »duhovne i svete ljude«⁵², koji se ističu u dobroti: »neka odrasli prema mladima iskazuju očinsku naklonost«⁵³. O mladim monasima Benedikt kaže: »Gospodin često mlademu otkriva što je bolje«⁵⁴. Čini se da poučavanje i odgoj ovisi o odgojiteljima pod vodstvom poglavara, unutar zajednice, koja je mjesto obostrane formacije.⁵⁵ U monaškim pravilima uočava se određeni empirizam i nepovjerenje prema dječaku. Samostan nije za nj, ukoliko ne želi postati monah, ulazeći u *školu služenja Gospodinu*, gdje su kultura i duhovnost sjedinjene.⁵⁶

3.3. U VII. i VIII. stoljeću

Grgur Veliki nudi smjernice istinske pedagogije i pastora koji su plod razmišljanja. Prema adolescentu, raskrižju dobra i zla, je realist. Naglašava zadatak odgojitelja.⁵⁷ On prenosi pouku monaštva: »Život dobrih je živa pouka«⁵⁸. S obzirom na djevice, Donat, biskup Besançon (+ oko 660), određuje da se u samostan primaju djevojčice od 6 ili 7 godina koje već znaju čitati. Grku Teodoru (+690), nadbiskupu Canteburyja, zahvaljujemo dugi niz monaških škola u anglosaksonskoj Crkvi, kojih su istaknuti predstavnici Beda (+735) i Alkuin (+804); to je i vrijeme u kojemu su u Canterburyju mnogi učenici »bili toliko vješti u grčkom i latinskom koliko i u vlastitom jeziku«⁵⁹. *Pravilo Waldeberta* iz Luxeuila (+665), koje je otvorenije, sadrži poglavlje *De nutrientibus infantibus*⁶⁰. Tu je na snazi pravilo: »*Disciplinae ministerium*«. I kod sv. Kolumbana (+615) pedagogija teži duhovnoj formaciji.

3.4. U IX. i X. stoljeću

Karolinski doprinos. Školska politika Karla Velikoga u suradnji s Alkuinom 789.

propisuje: »Neka se u svakoj biskupiji, u svakom samostanu poučavaju psalmi, pjevanje, računanje, gramatika i neka imaju brižno ispravljene knjige«⁶¹. Projekt se ne ostvaruje u narodu, nego u samostanima i među hijerarhijom, iako su osnovane katedralne škole, škole uz koledže te samostanske i župne škole. Od 813. vrijedi odluka da roditelji šalju djecu u školu ili u samostan ili svećenicima kako bi naučila katoličku religiju.⁶² Škole u samostanima uvode u monaški život i po sebi su, prema Ljudevitu Pobožnom⁶³ 817. godine, rezervirane samo za *oblato*. J. Leclercq ističe: »Istinu govoreći, ne postoje samostanske škole pa ni škole u samostanima nego u vrijeme u koje monasi rade ili čitaju, budući monasi uče čitati, ništa više«⁶⁴. Ipak, sve do XII. st. u samostanu se zadržavaju i odgajaju sinovi dobročinitelja. Neki malobrojni samostani imaju vanjsku školu; štoviše, u to se vrijeme nekolicina samostana pretvara u kolegijске crkve kojima upravljaju regularni kanonici, koji otvaraju školu za *pueri* i *adulescentes*⁶⁵. Međutim, više nije bilo monaškoga ustroja.

»Od početka XII. st. razvijaju se druge škole, u drugom okružju, i monaštvo više izravno ne sudjeluje u razvoju i prenošenju kulture. Njegovo školsko obzorje ograničava se na stroge zahtjeve samostanske peda-

52 *Regula monast.*, pogl. 7.

53 *Regula Pauli et Stephani*, pogl. 2.

54 *Pravilo sv. Benedikta*, pogl. 3,3.

55 Usp. J. LECLERCQ, *Pédagogie*, str. 268.

56 Usp. R. GRÉGOIRE, *Scuola*, str. 20.

57 Usp. GRGUR VELIKI, *Ep.* 7,23.

58 GRGUR VELIKI, *Moralia in Job*, 24,8,16.

59 BEDA, *Hist. Eccl.* IV, 2.

60 Usp. WALDEBERT iz Luxeuila, *Regula ad virgines*, pogl. 24.

61 *Admonitio generalis*, 72.

62 Usp. sabor u Mainzu, pogl. 45.

63 Usp. sabor u Aachenu, pogl. 5.

64 J. LECLERCQ, *Pédagogie*, str. 268.

65 Usp. sabor u Aachenu, pogl. 135.

gogije i vjerojatno s obzirom na liturgiju...: *lectio divina*, razumijevanje Biblije, proučavanje i razumijevanje crkvenih otaca.«⁶⁶

3.5. U XI. i XII. stoljećū

Odgovorni odnos. U pogledu učenja značajne su tzv. *ioca monachorum*, natjecanja monaha koja su se sastojala od pitanja i odgovora. Na takve se didaktičke tehnike svode i *Disputationes puerorum*⁶⁷, koje su također raščlanjene na pitanja i odgovore o raznim tematikama (misa, vjera, *Očenaš*), kao i *Propositiones ad acuendos juvenes*⁶⁸: u 53 pitanja u obliku zagonetki podrobno se prolazi školski program. Osim toga, što se tiče kazni, ne nedostaju obavijesti: tako je poznat slučaj dječaka iz opatije sv. Gala koji je u svibnju 937. poslan na tavan da donese suhe grane kojima je trebao biti išiban on i njegovi drugovi, a dječak ih je zapalio te je postojala opasnost da vatra zahvati i knjižnicu.⁶⁹ Anzelmo Catemburyjski prisiljen je pokušati uvjeriti nekog opata da ublaži svoje kazne, jer pomanjkanje slobode izaziva suprotan učinak. On priznaje: odgoj je stvar srca.⁷⁰ Ponekad su kazne neizbježne kao u slučaju nekog mladića iz opatije Corbie, koji je svojom *tabulom*, pločicom za pisanje, nasmrtno izudarao svoga druga. Znakovit je natpis što ga nalazimo u karolinško doba u dva samostana, koji poziva da se izabere između gostionice i škole!

XI. i XII. stoljeće odlučujući su za samostansku školu. Naime, u polemici između monaha i kanonika vidljiva je promjena mentaliteta, koji uočava nespojivost samostana i škole. Tako su monasi ponovno dovedeni na početke, kada je studij bio tek put u traženju Boga. »Pojačava se razlaz između monaštva s njegovom karakterističnom pedagogijom i društva koje nalazi svoj identitet u drugim očitovanjima

ma kulture i aktivnog zalaganja. Tu će baštinu prihvatiti regularni i kolegijški kanonici, ali još više novi redovi: franjevci i dominikanci.«⁷¹

Povijesni sud o pedagoško-duhovnoj formaciji mladih kandidata za monaški život, ostavivši postrani izložene negativnosti, ne može ne voditi računa o dubokoj pedagoškoj dimenziji monaštva, kao i o formativnom utjecaju svakodnevnog života u zajednici u samom samostanu.

4. FORMACIJA MLADIĆA ZA KLERIČKI ŽIVOT

Određeni broj dječaka i mladića upućuje se prema kleričkom životu. Zanimljivo je slijediti njihove formativne etape. Formacija svećenika i crkvenjaka općenito više je pitanje pedagogije nego pouke. Stoga »je povijest svećeničke formacije dio opće povijesti poučavanja i odgoja; ta se povijest ne može od nje odvojiti«, iako se ona mora baviti »onim specifičnim što treba znati: onime što je svojstveno za pastoralnu formaciju i za služenje dušama, koje su temelj te pedagogije.«⁷² S obzirom na redovnike, biskupijske se svećenike nedovoljno proučavalo. Klerici ponajviše pohađaju prezbiterske i biskupijske škole.

4.1. Formativna uloga svećeničkih i biskupijskih škola. Između Crkve i škole (sve do X. st.)

Sve do invazije barbara (V. st.) jedine crkvene škole na Zapadu jesu samostanske

66 R. GRÉGOIRE, *Scuola*, str. 35.

67 Usp. PL 101, 1099-1144.

68 Usp. PL 101, 1145-1160.

69 Usp. EKKHARDUS, *Casus S. Galli*, 6.

70 Usp. EADMERUS, *Vita S. Anselmi*, 30-31.

71 R. GRÉGOIRE, *Scuola*, str. 44.

72 J. VAN LAARHOVEN.

škole; onoga tko želi stupiti u crkveni stalež formira biskup, tako Euzebije u Vercelliju, Ambrozije u Milanu, Augustin u Hiponu. Drevne poganske škole koje su preživjele invazije, formiraju za klasičnu kulturu imajući na umu postizanje određene karijere, a tamo gdje one ne preživljavaju, zamjenjuje ih podučavatelj.

»Reagirajući protiv takvog poučavanja klerici pod utjecajem monaškog okruženja organiziraju novu vrstu škole. U biti javno ističu ispraznost izvještačenog i umjetnog studija.«⁷³ Više ne dostaju liberalne vještine. »Religioznu školu ne treba ustanoviti zbog nestanka antičke škole. Antička škola uvijek je uspješna.«⁷⁴ Prezbiteralne (seoske) i biskupijske (katedralne) škole, koje su nastale na početku VI. st., unose novu, kršćansku dušu; u njima je studij usmjeren prema poznavanju i učenju Biblije napamet: umjesto klasične poezije, psalmi; umjesto znanosti, Postanak; umjesto povijesti, Ljetopisi Starog zavjeta; umjesto poganske filozofije, evanđelja i apostolske poslanice.

Godine 529. mladi kandidati za svećeništvo povjereni su župnom svećeniku⁷⁵: to je seoska *prezbiteraska* škola, koja nastaje uslijed umnažanja župa, a nalazi se uz crkvu. Župnik tu treba biti *bonus pastor spiritualis*. Program je monaški: poznavanje psalama i svetih tekstova (*divinae lectiones*); škola uključuje suživot u župnikovoj kući koji, kako se čini, obilježava sloboda u odgoju; ne nedostaje moralna formacija. »Kad mladići dostignu odrasliju dob, budu li se neki od njih, poradi slabosti tijela, željeli oženiti, neka im se ne uskrati dozvola.«⁷⁶ Župnike se 666. potiče da kod sebe podižu one koji su ovisni o Crkvi (*familia Ecclesiae*) te da od njih učine ne samo slugе nego i najniže klerike.⁷⁷

Prvi primjer *biskupijske škole* potječe iz VI. st. Riječ je o školi koju je ustanovio

Cezarije iz Arlesa za trajnu formaciju katedralnih klerika. On od klerika prije đakonata traži da neprekidno čitaju i barem četiri puta pročitaju Bibliju. Drugi sabor u Toledo 531. točno naznačuje utemeljenje biskupijske škole koje se učenike, kad navrše 15 godina, ispituje žele li radije svećeništvo ili ženidbu. Biskup, pod kojim je učitelj (*magister scholae*), poglavar je škole. Čini se da je u Milanu u Ambrozijevo vrijeme sigurno postojala škola za svećenstvo⁷⁸ u kojoj je Ambrozije bio učitelj. Augustin vjerojatno u Hiponu ustanovljuje ono što je vidio u Milanu. Krajem V. st. Lovro I (+511) u Milanu nakon barbarskih invazija obnavlja crkvene studije i možda se govorničtvo poučava u njegovoj biskupskoj palači. I biskup nasljednik, Eustorgije II (+518), ljubitelj je znanosti; nakon njegove smrti sve opada da bi ponovno oživjelo s povratkom biskupâ u Milano, napose nakon dekretâ Karla Velikoga o školi. Nakon Lotarove kapitulacije, za Milano je određena škola u Paviji, iako i dalje postoje katedralne škole. Čini se da je gregorijanska reforma označila obnovu studija; tako će se doći do procvata u XIII. i XIV. stoljeću.⁷⁹

Nastaju i *kanoničke škole*, koje ustanovljuju kanonici mjesnih crkava tamo gdje nema katedrala, a slične su biskupijskim školama. Sve će te škole kasnije prihvatiti i laike. U VIII. st. one će postati brojnije, a bit će osnovane i u Engleskoj istovremeno i sa svetim i sa profanim sadržajem. Izobraženi kršćani ustanovljuju i više kršćan-

⁷³ P. RICĤÉ, *Les écoles*, str. 34.

⁷⁴ *Isto*, str. 36.

⁷⁵ Usp. sinodu u Vaisonu, pogl. 1.

⁷⁶ *Isto*.

⁷⁷ Usp. sinodu u Méridi, pogl. 18.

⁷⁸ Usp. AUGUSTIN, *De mor. eccl.* 33.

⁷⁹ Usp. A. BERNAREGGI, *Studi sacri e scuole ecclesiastiche a Milano. Prima dei seminari*, u: »Humilitas« (1928)1, 24-28; (1928)3, 87-90 i sljedeći brojevi.

ske škole: Kasiodor u *Vivariumu* ustanovljuje monašku školu klasične i kršćanske književnosti. S dolaskom Karolinga, sredinom VIII. stoljeća, pokušava se reformirati školu; glasovit obnovitelj zastarjelih kršćanskih škola je Karlo Veliki. »Ne uočava se nikakav napredak pastoralna djetinjstva prije trenutka u kojemu u posljednjoj trećini VIII. stoljeća taj pastoral postaje politika djetinjstva odlukom Karla Velikoga.«⁸⁰ On je ponovno ustanovio redovitu crkvenu organizaciju na bitnoj osnovi crkvenih i samostanskih škola prema anglosaksonskom modelu. U jednoj okružnici⁸¹ on nalaže da svi, *episcopia* i *monasteria*, omoguće pouku u književnosti svima onima koji su za to sposobni. »Te će škole biti otvorene za sve, ali budući da one moraju učenike poučiti u redu života po pravilu te *sanctae religionis conversatio*, istovremeno s poukom, one su bitno namijenjene za odgoj klerika i monaha.«⁸² Prema tome, crkvena škola je trebala formirati prije svega crkvenjake. Sâm život svećenika treba privući mnoge dječake u službu Bogu, i među robovima i među slobodnima. Karlovi nasljednici nastavljaju istim putem. To je *drugi karolinski preporod*: Ljudevit Pobožni ponovno potiče pouku za klerike i monahe.⁸³ Klericima katedralnih crkava nameće se kanonički statut, dok se *pueri* i *adulescentes*, udruženi u *congregatio canonica*, slijede, kako njihova dob, koja teži grijehu, ne bi za to našla prigodu. Jedan će ih *frater* pratiti strogom disciplinom, kako bi, čim budu dostojni, bili uzdignuti na crkvene stupnjeve. »Neka se dječaci povjere čuvanju prokušanog starijeg člana, iako ih poučava netko drugi«⁸⁴; to će ponovno istaknuti *Regula canonicorum* Krodeganga iz Metza (k. 48): bila je to nakana školske politike Karla Velikoga koja potječe od monaštva i Grgura Velikoga. Tako odlučuju kapitul skupštine Dvora u

Oloni (Pavija) na kojemu je izabrano deset talijanskih gradova kao sjedišta škola⁸⁵, papa Eugenije II na rimskom saboru, Leon IV (sredinom IX. st.), sabor u Savonnièresu 859, god., na kojemu se odlučuje da se ustanove javne škole (*scholae publicae*) za božansku i ljudsku znanost⁸⁶. U te su škole svi pripušteni, ali su to i crkvene škole i škole smještene u klausturima katedralnih kapitula, ukoliko ih nije bilo.⁸⁷ Čini se da nikada nije nedostajalo laičkih škola. Raterije iz Verone drži da učenici privatnog učitelja (*apud quemlibet sapientem*) mogu biti zaređeni za svećenike.⁸⁸ I drugdje se ustanovljuju škole. S gregurijanskom reformom biskupi postaju neovisni o svjetovnim vlastima i s obzirom na škole.

S obzirom na kršćansku formaciju primjećujemo kako program spomenutih škola tijekom trivijuma osim poganskog dijela gramatikâ-sažetakâ klasika obuhvaća i djela kršćanskih pjesnika. Srednjovjekovni učitelji, često monasi i klerici, ne upozoravaju učenike na opasnosti od klasika: to je nužni rizik. U tim je školama osim toga ljudska povijest promatrana kao sveta povijest u šest razdoblja (od stvaranja do kraja svijeta), a retorika nudi prigodu za profane ili religiozne sastavke: monasi i klerici rado pišu poeziju, sastavljajući također, kao Gvibert od Nogenta, ljubavne pjesmiće po uzoru na Virgilija i Ovidija.⁸⁹ Među predmetima kvadrivija je glazba, neophodna za crkvenu službu.⁹⁰ Pjevači mogu biti

80 J. LECLERCQ, *Pédagogie*, str. 282.

81 Usp. *De litteris collendis*, Capit. 1,79.

82 E. LESNE, *Les écoles*, str. 15.

83 Usp. sinodu u Aix-le-Chapelleu, 816. godine.

84 *Instit. canonicorum*, k. 135.

85 Capit. I, str. 327.

86 *Mansi* XV, str. 539.

87 Usp. E. LESNE, *Les écoles*, str. 31.

88 *Synod. Rateri*, k. 13.

89 *De vita sua* I, 17.

90 Usp. RABANUS MAURUS, *De cler. instit.* III, 24.

laici, ali ima i klerika poput rimskih đakona iz VI. koji, privučeni pjesmom zapuštaju propovijedanje i služenje vjernicima.⁹¹ Pjevači trebaju izgrađivati, a ne uveseljavati, crkva nije kazalište.⁹² Ima i učitelja koji kastriraju dječake da bi sačuvali njihov lijep glas.

Unutar i izvan škola vlada željezna disciplina, ali manje u biskupijskim i kolegijским negoli u monaškim školama. Riječi može zamijeniti *ferula* ili šiba. U *Razgovoru* Aelfrika Bete se čita: »Učitelj: – Prihvaćate li da vas se se išiba kako biste naučili? Učenici: – Bolje je biti išiban negoli ostatei neznanica-«; no jedan se učenik iz Hildesheima tuži svome biskupu: »(Učitelj) me kaznio kišom udaraca šakom«.⁹³ Gvibert od Nogenta sjeća se kako je gotovo svakog dana »zasipan« bujicom riječi i pljuski, dok je prisiljen učiti ono što učitelj ne zna poučavati«⁹⁴. Ima međutim učitelja kojima je draže da ih vole nego da ih se boje, kao npr. Raterije⁹⁵, iako ima dosta i onih koji školama prigovaraju da više upotrebljavaju šibe nego riječi, te tako iz škola izlazi oslabljeno tijelo i neformirani duh⁹⁶. Ono što se napokon odnosi na seksualno područje većina klerika i monaha u načelu drži zlom.

4.2. *Formativna uloga prezbiterskih i biskupijskih škola te sveučilišta (X-XVI. st.)*

Raspad karolinškog carstva uzrokuje odumiranje škola (od sredine IX. do kraja XI. st.). S ponovnim procvatom društveno-religioznog okruženja obnavlja se i škola, posebice zauzimanjem Crkve nakon III. lateranskog sabora 1179. god., koji svakoj katedralnoj školi dodjeljuje nadarbinu za učitelja koji će poučavati klerike i siromašne učenike, a svi mogu dobiti odobrenje za otvaranje škola.⁹⁷ S Lucijem III ponovno se 1185. pojavljuju prezbiterske škole. U XII. st. umnažaju se škole i učitelji. Tije-

kom četiri stoljeća nakon Karla Velikoga nijedan svjetovni ili crkveni autoritet (osim III. lateranskog sabora) nije naredio otvaranje škola, nije ih zabranio osnivati, niti je naredio da samo crkve imaju to pravo.⁹⁸ Međutim dozrijeva sinteza između institucije (*schola*) i učitelja (*scholasticus*) pripravlajući tako srednjovjekovno *sveučilište*, za koje su druge škole priprava (propeutika). Oko 1200. nastaje Pariško sveučilište (teologija, umjetnosti, pravo, medicina), zatim ona u Oxfordu, Cambridgeu, Napulju, Bologni i Padovi. Na teološkim fakultetima postoji *lectio* odnosno komentirano čitanje biblijskog teksta. U XIII. st. općenito prihvaćen i upotrebljavan teološki tekst je *Liber sententiarum* Petra Lombardskoga. Druge škole i nadalje postoje, ali malo-pomalo isključuju laike, koji se sele u javne škole.

Međutim će u novoj crkvenoj krizi (XIV-XV. st.) kraljevi i carevi pokušati, pa i uspjeti, staviti škole u službu države. Krajem XIV. st. u Europi se ustanovljuju crkveni zavodi za zajednički život klerika. Tako je 1457. osnovan zavod *Capranica* u Rimu, nakon kojega će slijediti Rimski zavod te isusovački Germanski zavod. Tridentski sabor ustanovit će biskupijsko sjemenište, u kojemu će biskup moći *alere et religiose educere et in sacris disciplinis instituere* mlade kandidate za svećeništvo.⁹⁹

S obzirom na formaciju mladih svećeničkih kandidata neposredno prije Tridentskog sabora najprikladniji izvor su sinod-

⁹¹ Usp. *Conc. rom.*, 595 god., *Mansi* X, str. 434.

⁹² Usp. IZIDOR SEVILJSKI, *De eccl. off.* II, 12.

⁹³ *Ep.* 18.

⁹⁴ *De vita sua* I, 5.

⁹⁵ *Praeloquia* I, 16.

⁹⁶ Egbert iz Liegea, *Fecunda ratis*, izd. Voigt, str. 178.

⁹⁷ *Kan.* 18, *Mansi* XXII, str. 999.

⁹⁸ E. LESNE, *Les écoles*, str. 421.

⁹⁹ Usp. *sess.* XXIII, pogl. 18, de *Reform.*, 15/VIII 1563.

ski statuti, a ne sveučilišni pravilnici koji se odnose i na studente koji žele postati *klerici*, ali ne svećenici. Sinode prije Tridentskog sabora ponavljaju srednjovjekovne sinode, uvjerene da je dovoljno staro zakonodavstvo kako bi stvari dobro napredovale. Od kandidata za svećeništvo ne zahtijeva se ništa novo osim jedino primanja sakramenata, što očituje slabo zanimanje za pastoral, kako je to već bilo uobičajeno u srednjem vijeku. Model svećeničkog kandidata je službenik koji je u stanju *rite et ordinate* podijeliti sakramente, čitati tekstove i kalendar, tumačiti *Vjervanje i Očenaš*. Slab zanos, slaba kreativnost, slaba izvornost, odsutnost duhovnosti pastora. To je temeljni učinak prve zloupotrebe na koju 1536. godine ukazuje kardinalska komisija, koju je Pavao III zadužio da pripravi izvještaj o situaciji u Crkvi: »Prva zloupotreba... je ređenje klerika, posebice svećenika, pri čemu vlada opća nebriga i nedostaje marljivost«.

Iz svega izloženoga nije teško uočiti nedostatnost formacije mladića za crkveni život u srednjem vijeku, osim zbog tadašnje društveno-religiozne situacije, naročito zbog neprikladnosti odgojitelja, koji su se više trudili da osiguraju službenike nego autentične pastire.

5. KRŠĆANSKA FORMACIJA MLADIĆA ZA LAIČKI ŽIVOT

Dječaci koji nisu bili određeni ni za monaški ni za klerički život kršćanski odgoj osim u obitelji i crkvenoj zajednici nastavljaju i na više ili manje izravan način u školi. Plemići imaju dvorskog učitelja i odgojitelja.

5.1. Kršćanski odgoj u školi

Kršćani kasnog antičkog razdoblja prihvaćaju klasični odgoj kao pripremu na ra-

zumijevanje Biblije. Mladi laici nalaze kod Augustina¹⁰⁰ prosvijetljeni projekt koji je i njima predložen. Uostalom, za sve u V. i VI. st. postoji jedinstvena, kršćanska kultura. Postoji opasnost da ona pređe u formalizam i retoriku. Grgur Veliki, koji je kao mladić poput Benedikta iz Nursije pohađao školu u Rimu, piše jednom laiku: »Uči, molim te, razmatraj svaki dan riječi svoga Stvoritelja. Nauči prepoznati Božje riječi u samim Božjim riječima.«¹⁰¹

5.1.1. Mladi laici i škole

Oni malo-pomalo mogu pohađati biskupijske škole, gdje su formirani za proučavanje Biblije, posebno psaltira, kao i prezbiterijske škole, koje poučavaju mlade čitače da upoznaju i napamet nauče psaltir, druge svete tekstove te ih se odgaja po Božjem zakonu, a kasnije su slobodni da izaberu i ženidbu.¹⁰² I u Engleskoj i na kontinentu u te se škole primaju mladi laici. U krizi VIII. st. monaška škola, koja je najotpornija u preživljavanju, prisiljena je prihvaćati i mlade laike. Pristup u monašku školu je povlastica; ona ponekad prihvaća i dječake koji nisu *oblati*, nego su njima pridruženi. »Oblati su *opskrbljeni* (odgojeni), ali svi *opskrbljeni* neće položiti zavjete, iako ih je zajednica *opskrbila* i poučila.«¹⁰³ Teodulf poziva roditelje da šalju sinove u monašku školu u Fleury, iz koje će biograf opata Gozlina (1004-1030) pisati: »Sunce Fleuryja nije bilo ništa drugo nego potok slobodnih umjetnosti i gimnazij Gospodnje škole«¹⁰⁴.

Poneki rijetki tekst (npr. plan Sv. Gala, poslije 817. godine) pokazuje vanjsku ško-

¹⁰⁰ Usp. AUGUSTIN, *De doctrina christiana* 1. IV.

¹⁰¹ *Ep.* V, 46.

¹⁰² *Sabor u Vaisonu*, kan. 1.

¹⁰³ E. LESNE, *nav. dj.*, str. 434.

¹⁰⁴ *Viat* I, 1.

lu. U IX. i X. st. mnogi samostani koje su preuzeli kanonici, pretvoreni u zavode s kanoničkim pravilom, predviđaju poučavanje i odgoj *pueri* i *adulescentes*, kao npr. u Toursu, Poitiersu, Liegeu, Canterburyju. Prezbiterijska škola, koju je obnovio Karlo Veliki, također je namijenjena poučavanju mladića laika: »pohvalno je da (roditelji) pošalju svoje sinove bilo u monašku, bilo u prezbiterijsku školu«¹⁰⁵. Karlo Veliki određuje da biskupijske škole, osim monaških, da moraju biti otvorene za sve. Plemići i biskupi neka zatim otvore javne škole posvuda gdje ima netko tko je u stanju poučavati. Na početku IX. st. misli se na škole koje su dostupne svima, nazvane *publicae*, prema zahtjevu Ljudevita Pobožnog 829. godine. Te su škole javne, jer ih mogu pohađati svi, ali su crkvene.¹⁰⁶ Na početku XI. st. Benkard od Wormsa podsjeća da svećenici moraju otvarati škole i pozivati župljane da u njih šalju svoju djecu.¹⁰⁷ Postoje i privatne škole (*scholae triviales aut privatae*), a mogu se prepoznati u slučaju u kojem mladi klerik, pošto je završio studije i vratio se kući, ostaje učitelj djece susjeda ili u slučaju eremita, za kojega se izražava želja da ima samo dva ili tri učenika.¹⁰⁸ Na početku XII. st. Gvibert od Nogenta vidjet će *studiis fervere grammaticae u oppida, urbes, villas*.¹⁰⁹ »Školski monopol, koji uživa svaka crkva u okviru svoje jurisdikcije, mogao se tako složiti s liberalnim režimom koji dopušta da svatko za koga se ustanovi da posjeduje kompetentno znanje (*licentia docendi*) poučava onoga koji želi potražiti svog učitelja.«¹¹⁰

5.1.2. Učenici i učitelji

U srednjem vijeku odnos među njima je vrlo živ i plodan. Alkuin ima živopisan primjer: »Tako je svjetlo znanosti u naravi ljudskoga duha, ali ako mu ustrajan učitelj ne pomogne da izađe, ono i da-

lje ostaje skriveno, kao i iskra u oblutku«¹¹¹. Učenici se rado sjećaju svojih učitelja, koji, mrtvi, ponovno oživljavaju u njihovom tugovanju (*planctus*), u pjesmama učenika i u životopisima.¹¹² Bliska povezanost učitelja i učenika tumači se i činjenicom što »za učitelja u ranom srednjem vijeku ne postoje granice između ljudske, religiozne i intelektualne formacije dječaka; on je istovremeno i odgojitelj i profesor«¹¹³. Mladići cijene znanost učitelja ako je učen, ako to znanje prikuplja u knjižnici, koja nikad ne nedostaje: »Samostan bez knjižnice je utvrda bez oružja«, kaže srednjovjekovna poslovice. Učitelj je osim toga pozvan prilagoditi se naravi učenika: »Vi koji ste učenici znajte vršiti svoje učiteljstvo tako da formirate, a ne da gušite duh svojih učenika. ... Jedni lako shvaćaju, ali još lakše zaboravljaju. Drugi teško shvaćaju, ali se dobro sjećaju onoga što su shvatili.«¹¹⁴ Oni uče napamet svete tekstove, posebice psaldir. Znati napamet isto je što i znati. Kad se u drugoj polovici XII. st. povećava broj škola, učitelja i učenika znakovito je primijetiti kako se »laici žele, poradi svoga školovanja, uzdignuti iznad općeg stanja laika i približiti se stanju klerika«¹¹⁵.

U školama ženskih samostana koje poučavanju *puellae* određene za samostanski život, ponekad se nađu i plemenitaške djevojčice. Engleski sabor u Cloveshoeu 747. godine propisuje da se ne samo opati i bi-

¹⁰⁵ MGH, *Leges* I, str. 271.

¹⁰⁶ E. LESNE, *Les écoles*, str. 31.

¹⁰⁷ *Decret.* II, 56.

¹⁰⁸ GRIMLAIK, *Regula*, 41.

¹⁰⁹ *Ep. ad Lysiardum*.

¹¹⁰ E. LESNE, *Les écoles*, str. 429-430.

¹¹¹ *De grammatica*, PL 101, 850.

¹¹² *Vita Wolfgangi*, 7.

¹¹³ P. RICHE, *Le scuole*, str. 222.

¹¹⁴ RATERIJE, *Praeloquia* I, 16.

¹¹⁵ E. LESNE, *Les écoles*, str. 517.

skupi nego i predstojnice samostana pobri-
nu za njegovanje poučavanja.

U XII. st. dolazi do promjene: u grado-
vima, mjestu pritjecanja klerika studenata,
gdje se antička *schola* preoblikuje u opći
studij, disciplina ne može biti trajno ona-
ko stroga kao tamo gdje se škola ne mije-
nja. Učitelji, da bi privukli učenike, po-
puštaju njihovim ukusima. Ponekad zrele
učenike više ne šibaju.¹¹⁶ Ali ako disciplina
popušta u (višim) školama novog oblika,
ona ostaje nepromijenjena drugdje, gdje se
poučavaju samo djeca i adolescenti.

5.2. Poučavanje i kršćanski odgoj

U srednjem vijeku škola na ograničen,
ali djelotvoran način sudjeluje u religioz-
nom odgoju. Religiozni odgoj nije bio uklju-
čen u predmete, ali su oni sve do uključu-
jući trivium uzimali religiju kao polazište.

U osnovnom poučavanju dijete koje
uči pisati i pjevati, uči čitati po psaltiru, u
kojemu pronalazi slova, slogove i riječi. Uči
napamet psalme, a hagiografi obično pri-
kazuju dijete uz koljena odrasla čovjeka,
no dok ponavlja psalme zaspi, te se probu-
di ujutro, savršeno poznajući psalme koje
je učilo prethodnu večer. Pojava hipnope-
dija za srednjovjekovne je ljude naprotiv
bila čudo!¹¹⁷ Djeca će se zauvijek sjećati
psalama; njihova religiozna kultura bit će
psalmodijska.

Djeca uče pisati prepisujući psalme na
tablice (*tabulae dictales*) pod strogim vod-
stvom učitelja, koji je spreman udariti ruku
pri prvoj pogrešci. Karlo Veliki uvodi pjes-
mu u osnovno poučavanje imajući na umu
liturgiju, kao i računanje (*calculatio*), tj.
proučavanje kalendara i računanja, za što
se pripremaju pomoću zagonetki.¹¹⁸ Među
najpoučavanijim tehnikama je računanje
pomoću prstiju, *loquela digitorum*¹¹⁹. U X.
st. uveden je abak (računalna tablica).

Upotreba psaltira na latinskom zahti-
jeva učenje latinskog jezika (ili gramatike).
U rimskoj školi, kao i u drugima, uče se
napamet pokršćanjeni Katonovi *Dvostisi*,
Alkuinove *Praecepta vivendi s* moralnim
načelima, *Proverbia* koja se pripisuju Se-
neki, isto tako pokršćanjena i abecedno po-
redana. Otlon od sv. Hemerana namjenju-
je mladim đacima svoju *Knjigu izreka*, ko-
je Predgovor glasi: »Bilo koji učenik, želi li
to, moći će učiti pomoću ovdje sakupljenih
izreka. Predstavljaju se naime u mnogo
kraćim i lakše razumljivim izrekama Avia-
nove basne, i korisnije su od nekih Kato-
novih dvostihova. Gotovo svi učitelji ima-
ju običaj da nalože čitanje tih dviju knjiga
učenicima koji započinju studij, ne vodeći
računa o tome da i mladim Kristovim vjer-
nicima i onima većima moraju predstaviti
prve elemente koji su religiozni a ne po-
ganski, kako bi tako poučeni učenici mo-
gli prema tome sigurnije naučiti profanu
književnost i gramatičku umjetnost. Do-
ista, iako mladići nisu sposobni razlikovati
dobro od zla, oni obično u sebi lakše i
sigurnije sačuvaju zlo negoli dobro. Oni
koji učenicima koje poučavaju žele pri-
skrbiti dobar završetak studija, trebaju na-
činiti nešto za njihov početak, tj. bdjeti nad
početkom njihove pouke.«¹²⁰ Nakana po-
kršćanjenja škole nije mogla biti jasnije
izražena!

Programi uključuju i moralizirajuće ba-
sne, pripovijesti, zagonetke u dvostisima i
trostisima, koje valja naučiti napamet, kao
Fecunda ratis (*Natovarena lada*), koja je po-
dijeljena na *pramac* (izreke, Oracijeve ili
Ovidijeve basne ili basne kršćanskih auto-

¹¹⁶ F. HARVING, *De scientia clericorum*, 28.

¹¹⁷ *Vita Rusticulae*, 6.

¹¹⁸ ALKUIN, *Ep.* IV, 285; *Propositiones ad erudiendos pueros*; PL 101, 1155.

¹¹⁹ A. QUAQUARELLI.

¹²⁰ *Uvod*, PL 146, 299.

ra) i na *krmu* (religiozni i moralni sastavi o Jakovu i Samsonu i o 7 načina brisanja grijeha...). Postojana je razlika između Donatovog latinskog koji se uči u školi i latinskoga u bogoštovlju u kojemu ima i barbarizama i jezičnih pogrešaka. Mnogi ne poznaju latinski, stoga su na neki način nepismeni, ali se njima izlazi ususret pomoću prijevoda na narodni jezik; tako u Engleskoj Alfred Veliki prevodi i zadužuje druge da za laike, kao i za klerike, prevedu Augustinova i Orozijeva djela, kao i djela Grgura Velikoga.

U drugostupanjskom poučavanju trivijuma, u kojem se proučava Donatov *Ars maior*, kojemu je u IX. st. konkurencija Priscijan, učenik iz gramatikâ prepisuje klasične poganske i kršćanske tekstove, koji se tu pridodaju. Učitelji zatim ističu vrijednost klasika i u religiozno-moralnom smislu (Platon, Ciceron, Virgilije, ali i Horacije, Ovidije...). Kvadrivijum nudi manji oslonac za kršćanski odgoj nego trivijum. Ako se u okviru astronomije razvija astrologija s opasnošću od praznovjerja, glazba međutim može predstavljati bitan doprinos religioznom i liturgijskom odgoju. Glazba se razlikuje od pjesme, koja je praktična glazba bez teorije (Guido iz Arezza). Karolinška škola preuzima klasične teorije (koje su već koristili Augustin, Capella, Boecije) prema kojima osam zemaljskih tonova odgovara 8 nebeskih pokreta koje proizvode Zemlja i 7 planeta.

Važnost srednjovjekovnog trivijuma i kvadrivijuma u tome je što oni uvode u predmet koji nije izvanjski, u *svetu disciplinu*, u *duhovni nauk*, u *božansku znanost* koja polazeći od Pisma pomaže pristup božanskim otajstvima. »Molitva nas čisti, a čitanje poučava. ...Kad molimo, mi govorimo Bogu; ali kad čitamo, On govori nama.«¹²¹ »Pismo na neki način raste s onima koji ga čitaju; neuki čitatelji vjeruju da ga

poznaju, a za one koji su poučeni to je Pismo uvijek novo.«¹²² Bibliju se međutim na pravi i istinski način poučava tek na kraju ciklusa humanističkih vještina, tj. nakon završenog trivijuma i kvadrivijuma. Učitelji pripravljaaju na proučavanje Svetog pisma radije negoli da se posvete njegovom poučavanju. Osim Biblije proučavaju se crkveni oci, kojima se pristupa i pomoću *Florilegija* odnosno niza tekstova koji se odnose na određenu temu.

Ukratko, možemo uočiti četiri razdoblja srednjovjekovnog poučavanja: kreativno razdoblje (VIII. st.) s crkvenom reformom Karla Velikoga, kada dolazi do povezivanja klasičnih humanističkih vještina s kršćanskom kulturom; razdoblje učvršćivanja (IX. st.); razdoblje opadanja (kraj IX. st. – kraj X. st.); razdoblje preporoda (kraj X. st. – XII. st.). U XI. i XII. st. uslijed raznih obnova dolazi i do preustroja, nove organizacije i promjene metoda. Posebno dolaze do izražaja teologija i učitelji teologije i sveučilišta (*universitas magistrorum et scholarium*). U humanizmu su škole obilježene povratkom klasicima (trivijum). Tamo gdje se ustaljuje luteranska reforma (XVI. st.), nestaju crkvene škole, a reformirane škole postaju vlasništvo (*mancipia*) građanske vlasti. Tridentaska reforma (XVI. st.) ponovno ustanovljuje kršćanske škole, od kojih svaka mora imati učitelja za besplatno poučavanje gramatike za siromašne i bogate, ohrabruju se redovničke kongregacije učitelja, a umnažaju katolička sveučilišta. Te su škole mogle načelno pozitivno utjecati na kršćansku formaciju mladih, budući da je sadržaj školskih tekstova dobrim dijelom bio kršćanski. Mnogo je toga međutim ovisilo o učiteljima i o okruženju koje se stvaralo, kao i o konkretnim cilje-

¹²¹ Izidor, *Sentent.* I, 3,8.

¹²² Smaragd, *Diadema dei monaci*, 3; PL 102, 597.

vima koje su zamišljali roditelji i učenici. Kao i u kršćanskoj antici, postojala je opasnost da se školu promatra jedino s obzirom na sutrašnje zvanje. Iako je broj onih koji su pohađali školu bio ograničen, ne smije se zaboraviti da su ti učenici zauzimali važna, pa prema tome i utjecajna mjesta u društvu.

6. KRŠĆANSKA FORMACIJA MLADIH ARISTOKRATA

6.1. *Kršćanski odgojni elementi*

Ako ima malo mladića koji pohađaju školu, mnogo je manje onih koje privatno brižno odgajaju kućni učitelji, kao što je u slučaju plemića a ponekad i neplemića. Aristokratska djeca dobivaju prvi odgoj od majke u obitelji, gdje uče čitati nad kakvom knjigom molitava, posebice nad psaltinom (*discere psalterium*) kao što se čita u mnogim *Vitae*; psaltir je tijekom čitavog srednjeg vijeka osnovna knjiga čitanja, sredstvo kršćanske formacije, posebice ako ga se recitira u zajednici. Grof od Northamptona u zatvoru »svaki dan pjeva 150 psalama koje je naučio u djetinjstvu«¹²³.

Čim porastu sinovi su povjereni kleriku, ponajviše kapelanu dvorca, ponekad i kojoj ženi. Otac mladog Odon, budućeg opata u Clunyju, povjerava ga »njegovom svećeniku« u dalekom mjestu za njegovu prvu pouku.¹²⁴ Nijedna Crkva se ne protivi roditeljskom izboru pedagoga za njihovo dijete. Brojni tekstovi iz XI. i XII. st. prikazuju dječaka kojega vodi učitelj. U Rimu 972. Gerbert poučava u znanostima i šesnaestogodišnjeg Otona II. Wip, učitelj mladog Henrika III, piše *Proverbia* za svog jedanaestogodišnjeg kraljevskog učenika. Učitelji mladog aristokrata mogu biti i monasi, koji ga moraju poučavati *in saeculari habitu* ili *in habitu laicali*, kao laika, a kad

spolno sazrije treba se vratiti kući.¹²⁵ U VIII. st. monasi počinju prihvaćati sinove aristokrata, ali takve će teže primiti u biskupijske škole. U Italiji neki mladići pohađaju gradske škole. I kralj će svoje provjerene suradnike izabrati među onima koji su kao mladići dijelili život s njim, sudjelovali u njegovim zabavama i studirali s njime, a nakon prve formacije i kraljevski dvor može biti mjesto odgoja. Škola na dvoru teži za ispravnim i moralnim usvajanjem modela ponašanja (odijevanje, govor, djelovanje).¹²⁶

Aristokratske djevojčice dobivaju brižan odgoj u potpunosti ravnopravan braći. Kasnije će suradnice i zamjenice vlastitih muževa koji ratuju nastojati nadići *imbecillitas sexus*. Tako je u Italiji, Akvitaniji i Kataloniji na početku XI. st.

Knjižnice nam pokazuju kakvi su bili kulturni i religiozni interesi aristokrata: osim praktičnih knjiga tu su i pravne, povijesne i religiozne knjige za njihovu političku i moralnu formaciju. U ranom srednjem vijeku kraljevi i prinčevi odlaze u crkvu nekoliko puta na dan. Laike se potiče da recitiraju *kanonske časove* i koriste privatne molitvenike. Djelo *De usu psalmodiarum* (*Uporabi psalama*), koje se pripisuje Alkuinu, poznaju laici, a Duoda ga prepisuje i preporučuje sinu da recitira *sedam časova*, da izabere psalme za ispovijed vlastitih grijeha te da bude čvrst u kušnji.¹²⁷ Laici traže psaltire od klerika i monaha, prate patrističke biblijske komentare. Grof Gerald od Aurillaca svakoga dana čita Bibliju¹²⁸ i tumači je mladićima u svojoj palači.¹²⁹ U

¹²³ Oderik Vitale, *Hist. Eccl.* IV, 14.

¹²⁴ *Vita Odonis* I, 7.

¹²⁵ *Vita Carthagi*, 31.

¹²⁶ P. RICHÉ, *Le scuole*, str. 307-309.

¹²⁷ *Manuale*, X.

¹²⁸ *Vita* II, 9.

¹²⁹ *Isto* I, 14.

optjecaju su religiozne pjesme, kao one Otrfida iz Weissenburga u pet knjiga o Isusu životu na temelju Tacijanova *Sklada evandjelja*. Autor izražava želju da njegovo djelo posluži za pouku laicima, posebice mladićima, kako bi, osvojeni slatkoćom evandjelja, zaboravili opscene doskočice i pjesme.¹³⁰ U Njemačkoj se objavljuju pjesme za mladiće: jedna o Postanku, na bavarškom dijalektu, zatim *Muspilli* o posljednjem sudu, *Heliand* o Kristu Spasitelju s karakterističnim germanskim obilježjima. Ta djela ostavljaju dojam na pokršćanjene Germane, koji mogu u prijevodu čitati *Životopise svetaca*, novih kršćanskih heroja.

6.2. Posebno: Ogledala (*Specula*)

Kriza VIII. stoljeća izaziva kulturno nazadovanje laika: »Srce se laika uvelike uznemirilo. Oni kažu: Što se mene tiče čitanje Pisma, posjet svećenicima i pohadanje crkve? Da sam klerik, radio bih ono što je dužnost klerika.«¹³¹ Riječ je o krizi identiteta. Klerici međutim pokazuju laicima njihovo specifično dostojanstvo kao i to da su uključeni u *red* laika (*ordo laicorum*) sa zapisanim pravilima: sredinom VIII. i u IX. st. umnaža se vrsta *Ogledala*¹³². To su pedagoški traktati, koji su nastali već u antičko i barbarsko vrijeme, a preuzeli su ih Karolinzi, knjige što ih kralj ili otac posvećuje sinu. Karolinška ogledala predstavljaju mladim laicima moral koji više nije stoički nego starozavjetni. Prvi koji ih je napisao bijaše Alkuin. Sinovi velikih, kao npr. sin Karla Velikoga, dobivaju pisma od očeva. Karlo Veliki posvetit će grofu Gvidu od Bretagne *Liber de virtutibus et vitiis*. Inkmar, nadbiskup Reimsa, posvećuje djeci siročadi kralja Ljudevita Balba, *De ordine palatii*, Paolin iz Akvileje šalje vojvodi Henriku Friulskom *Liber exhortationis* koji sadrži ocrt *Kristova vojnika (miles*

Christi), gdje se udružuju stručnost i spaspnje duše. Ogledala prinčeva (*Specula principum*) sjedinjuju i savjete klericima o vršenju kraljevske vlasti kao i savjete o poniznosti, molitvi, čistoći, preziru bogatstva; takvi su savjeti česti i u *Ogledalima aristokrata*.

Kao primjer navodimo *Institutionum disciplinae*, koji sadrži i program poučavanja za vizigotskog aristokrata: »Neka dojkinja a zatim i učitelji odgajaju za čistoću one koje trebaju odgajati«. »Kad dostigne prvu djetinju dob, prikladno je da prvo upozna osnovna slova, a zatim neka blista u poznavanju humanističkih vještina.« »Kad postaje adolescent... neka bude muški na nogama, krepka tijela, čvrstih mišića. Budući da snažno srce treba zapovijedati isto tako jakim tijelom, neka ga lijenost i uživanje u dosadi i izobilju... ne oslabe.« »Jedan od glavnih ciljeva učenja... jest da savršeni govornik zahtijeva kao svoje dobro svu dijalektiku, da svoje oružje nade ne samo u deklamatorskoj radionici vještaka u govorništvu nego i na polju Svetoga pisma.« *Savjeti nekog biskupa mladom merovinskom kralju*: »Prištoji se, o vrlo pobožni kralju, da često čitaš Sveta pisma, kako bi ti tamo mogao naučiti razloge djelovanja drevnih kraljeva, koji su bili mili Bogu.« »... potrebno je da slušaš i biskupe i ljubiš svoje starije savjetnike. ... Izražavaj se mudro, ispituj razborito; ne stidi se pitati ono što ne znaš.« Na tog će se idealnog kralja nadovezati karolinška *Ogledala*, kao npr. *Ogledalo Jone iz Orléansa* u tri knjige, od kojih je jedna posvećena kršćanskom braku.¹³³

Drugo karolinško *Ogledalo* sastavila je redovnica Duoda (*Duodin priručnik*). Taj je priručnik posvećen šesnaestogodišnjem Vilhelmu na dvoru Karla Čelavoga. U Pred-

¹³⁰ Ep. VI, 167.

¹³¹ Paolin iz Akvileje, *Liber exhortat.*; PL 99, 240.

¹³² P. RICĤÉ, *Le scuole*, str. 300sl.

¹³³ PL 106, 121-278.

govoru stoji zapisano: »...Nadam se da nećeš, pretrpan mnoštvom poslova i svjetovnim brigama, zanemariti često čitanje, kako bi me se sjetio, te male knjige koju ti posvećujem, kao da je riječ o ogledalu.«
 »Tu ćeš pronaći ukratko sve ono što želiš upoznati; pronaći ćeš i jedno ogledalo, u kojemu ćeš bez oklijevanja moći promatrati spas svoje duše tako da se možeš potpuno svjediti ne samo svijetu nego i onome tko te oblikovao od zemaljskog blata.« Ona želi da u maloj knjizi sin ponovno pronađe majku koja mu, među ostalim, sažeto prenosi njegovu kulturu. Sadržaji su: Bog, Trojstvo, teološke kreposti, mane i kreposti (čistoća), sedam darova Duha Svetoga... Ogledala prema tome nude profil savršenog aristokrata, uključujući i ratničke vrline; tako se krajem IX. st. shema klerici laici zamjenjuje trodjelnom shemom koja će ostati konačnom u srednjem vijeku: oni koji mole, oni koji ratuju, oni koji rade (monasi i klerici, ratnici, radnici).

7. SVEUKUPNI PASTORAL: ODRASLI I MLADI U KRŠĆANSKOJ ZAJEDNICI

Nakon razmatranja različitih pastoralnih smjerova, promotrit ćemo sada pastoral u cjelini, kojega su naslovnici i mladi koji žive među odraslima. Nužno je proučiti zajednički pastoral kako bi se pokušalo shvatiti koji je njegov mogući utjecaj na mlade. Pokušat ćemo to naslutiti i protumačiti dopuštajući i moguću neizvjesnost i neodređenost.

7.1. *Rani srednjovjekovni pastoral: između poganstva i kršćanstva, između države i Crkve*

Bit kršćanske zajedničarske formacije u srednjem vijeku ostvaruje se u župnoj crkvi i uvijek u konkretnome, od najnježnije do-

bi do smrti, u ritmu liturgije. Božićna radost, korizmena pokora, zajedničarske molitve, obredi liturgijske godine, primanje sakramenata, pjesme, oslikani prozori u katedralama, sveta uprizorenja misterija pod crkvenim trijemom... sve služi za pronicanje kršćanske stvarnosti, kojoj su usmjereni obiteljski i društveni život. Crkva koja moli i slavi predstavlja za sve, velike i male, životno okruženje i duhovno ozračje. U simbiozi s okruženjem dječak i mladić žive svoju vjeru: rastu unutar zajednice. Većina onih koji tvore zajednicu su radnici (*laboratores*), koji slijede iza ratnika (*bellatores*), te monaha i klerika koji mole (*oratores*). Ima međutim i onih koji propovijedaju jednakost¹³⁴ na temelju sakramenata kršćanske inicijacije jednakih za sve. S druge strane u kršćanskom režimu laički i religijski autoritet nameće religiozne obaveze, a onaj tko ne sluša biva kažnjen. U takvoj situaciji prijeko je potrebno da klerici pa i sami odgovorni laici pouče i formiraju kršćanski narod.

Pad Zapadnog Rimskog Carstva i naseljavanje poganskog ili arijanskog germanskog pučanstva stavilo je u krizu tradicionalne pastoralne metode. Biskupska evangelizacija gradova (IV-V. st.) pomoću katekumenata je, kao što smo vidjeli, neostvariva. Evangelizacija je osim toga vezana uz vojna osvajanja merovinskih i zatim karolinških kraljeva, koji su posvećeni kraljevskim pomazanjem.¹³⁵

Posebna poteškoća za evangelizaciju proizlazi iz prostranosti područja (oko milijun km²), koje je podijeljeno na 20 metropolitanskih provincija, koje su zatim podijeljene na biskupije, vrlo prostrane u Engleskoj, Njemačkoj i Sjevernoj Francuskoj. One su u IX. st. podijeljene na arhidakonate, a ovi

¹³⁴ Jona, *De inst. laic.* II, 3.

¹³⁵ P. RICHÈ, *La pastorale popolare*, str. 219-221.

na đakonate kojima na čelu stoji arhiprezbiter odgovoran za seosko svećenstvo. Gradski kler se ujedinjuje u kolegijalne kapitule. Svećenici svakog dekanata okupljaju se mjesečno i slušaju konferenciju (*collatio*) o župnim dužnostima.¹³⁶ Biskupi godišnje posjećuju biskupiju istražujući i moralne običaje laika. Oko 800. godine biskupov se ispit pretvara u sinodu (*synodus*), na kojoj zajednica može svjedočiti i protiv svećenika. Za te posjete i procese Reginon iz Prüma oko 900. godine piše *Liber de synodalibus causis et disciplinis ecclesiasticis*, u 2 sveska, od kojih drugi sadrži pravne propise za laike. Nedjeljom i blagdanom vjernici laici trebaju biti nazočni na jutarnjoj, na misi i na večernjoj, poštujući blagdanski odmor. Skrb za duše, što je briga Crkve i države, odvija se u jednostavnim ali vrlo jasnim oblicima, pri čemu tradicionalni oblici religioznih obreda i sakramenata tvore nosivi element toga napose liturgijskog pastoralala. Takvi i drugi načini umanjuju i neprikladnosti koje su posljedica velikog prostora koji treba evangelizirati. Drugu poteškoću predstavlja postojanost velikog naročito na selu, gdje puk odlazi na mjesta koja drže svetima kao što su izvori, stijene, stabla ili pak slave svečanosti za solsticij u prosincu i u lipnju i prigodom povratka proljeća. Izvori za upoznavanje svega toga su govori Cezarija iz Arlesa u Provansi (VI. st.), pisma Grgura Velikoga (VI-VII. st.) o seoskim običajima u Italiji, priručnik za seoske misionare Martina iz Brage (VI. st.) te *De correctione rusticorum*, pokorničke knjige za britanske otoke (VII-VIII. st.). Misionari i biskupi u karoliško doba upotpnit će to djelo. Za Njemačku (VIII-XI. st.) imamo *Scarpasus* Pirmina iz Reichenaua, već spomenuti *Liber* Reginona iz Prüma, *Corrector sive medicus* s mjerama protiv pučkih vjerovanja. U poganskom pravcu smještaju se pučke pjesme i pleso-

vi, koji su nam neizravno poznati po kanonima crkvenih sabora i sinodalnih statuta.¹³⁷ Pjesme često prate neukročeni plesovi, udarci ruku i nogu, frenetična gestikulacija, zvončići i cimballi; glasoviti glumci pjevači i plesači.¹³⁸ Datumi izvođenja raspoređeni su tijekom godine, počevši od siječanjskih kalenda. Crkvena nastojanja pospješuju i plesovi i pjesme kraj crkve. Burkhardt iz Wormsa na početku XI. st. tvrdi: »Jesi li pjevao đavolske napjeve, jesi li plesao plesove što su ih izmislili pogani po naputcima Sotone? Jesi li pio i šalio se, jesi li prezirući pobožnost i ljubav prema bližnjemu djelovao kao da se raduješ smrti svoga brata? Ako jesi, trideset dana posta o kruhu i vodi.«¹³⁹ Kasnije ćemo vidjeti kojim su se sredstvima za ispravljanje utjecali pastiri.

Reforma običaja poduzimana je uostalom neprekidno; u korijenu je niska kulturna razina vjernika i svećenika: Crkva je prinuđena voditi o tome računa. U karoliškom razdoblju na snazi je autoritarna metoda: »Poštivanje vanjskih propisa dostiže starozavjetnu lojalnost; kažnjava se prekršaj nekog zakona, interes društvene skupine ima prednost pred duhovnim napretkom pojedinca. Svećenik ili biskup sličniji su žandaru koji je zadužen za poštivanje zakona negoli duhovnom vođi kojemu je dužnost svakoga poticati na put vjere.«¹⁴⁰ Kasnije, početkom X. stoljeća, reimski nadbiskup predlaže kanonsku zbirku u 24 poglavlja koja su nadahnuta postupnim pastoralom u skladu sa smjernicama Grgu-

¹³⁶ A. J. JUNGSMANN, *Storia* IV, str. 398-399.

¹³⁷ O pjesmama laika: Reginon, *Liber* II, 5, 44, itd.; *sabor u Mainzu*, 831. godine; *sabor u Rimu* 826. godine, besramne i pohotne, đavolske, glupe i poljo-privredne pjesme, *rusticae cantilena*.

¹³⁸ Alkuin, *Ep.* 124, 244, 281.

¹³⁹ *Dekret* XIX, 91.

¹⁴⁰ P. RICHÈ, *Le scuole*, str. 335.

ra Velikoga koji je napisao: »Sveta Crkva ispravlja neke stvari zbog žara, druge tolerira zbog blagosti, druge opet namjerno prikriva i podnosi«¹⁴¹. To je tolerantna pastoralna metoda, potpuno suprotna onoj iz karolinškog vremena, koja nešto dopušta sve dok se ne dira bit vjere. Međutim već u prvoj polovici XI. st. katari teško iskušavaju kršćansku vjeru. Puk privlače putujući propovjednici koji krivo tumače Bibliju. Biskupi tada ponovno postaju svjesni svoje uloge pastira i prihvaćaju gregorijansku reformu: za povijest pastoralna otvara se novo razdoblje, koje će vidjeti i inkviziciju.

7.2. Srednjovjekovni pastoral: između novih redovnika i uspona laika

Nakon što se promijenila društveno-religiozna slika, u kojoj se odvijao pastoral u ranom srednjem vijeku, uobličava se novi pastoral, kojega su dva pola novi redovi i laici. To je također i vrijeme u koje se utvrđuju biskupijske, samostanske ili opatijske župe kojih je sve više (u Njemačkoj rastu od 250 u 1200. godini na 3000 krajem srednjega vijeka, s malim brojem stanovnika i visokim postotkom svećenika i redovnika, koji su oslobođeni pristojbi: povlašteni pravni položaj), ali se usporedo s time, posebno u Njemačkoj, potvrđuje pravo laika, koji su često pokrovitelji gradskih crkava, da izabiru župnika; škole i bolnice prelaze u ruke laika, nastaju nova sveučilišta. Za pastoralnu skrb osobito su zaslužni novi prosjački redovi, koji dolaze u sukob s biskupijskim svećenicima zbog povlastica koje im je podijelio Martin IV, a preinačio Bonifacije VIII (12. II. 1300). Između svjetovnog klera i prosjačkih redova narod daje prednost prosjačkim redovima.

Laici sa svoje strane u XIII. i XIV. st. aktivnije sudjeluju u životu Crkve, možda poradi odgovornije pastoralne skrbi usli-

jed uspjeha prosjačkih redova. Laike se redovito poučava u vjeri, pomaže im se u sakramentalnom životu, a štovanjem svetaca i sudjelovanjem u hodočašćima i oni sudjeluju u pobožnosti čitave Crkve. I veliki im teolozi propovijedaju na pučki način. Postoje propovijedi za svaki stalež.¹⁴²

XIV. i XV. st. duboko su prožeti duhovno-pastoralnom strujom koja ih obilježava, a to je *devotio moderna*. Započeta u Nizozemskoj u XIV. st., proširena u Europi, posebice u Njemačkoj, u XV. st. ističe iskustvo, osjećaj i samokontrolu: »Radije osjeća skrušenost, negoli da upozna njenu definiciju«¹⁴³, izražavajući tako ispravnu kritiku propadajuće skolastike i ustanovljujući raskorak između teologije i pobožnosti. Otac *devotio moderna* Gerhard Groote (1340-1384) utvrđuje njezina načela: put sjedinjenja s Bogom mora uključiti aktivan život u svijetu, osobno posvećenje mora uključiti služenje bližnjemu, naglašava se nasljedovanje Krista. On daje pravilo *Sestrama zajedničkog života* (1379) u vrijeme kad se u Deventeru okuplja slična zajednica *braće* kod F. Radewijna (1350-1400). Kao središnju ideju ističe nasljedovanje poniznoga Krista: »Ustrajte u poniznoj jednostavnosti i Krist će biti s vama«; život molitve i rad među gradskom buržoazijom poput pustinjaških otaca, uz trezvenu pobožnost i samokontrolu. Nadovezuje se na Gersona, koji je ustvrdio: »Želi li se reformirati Crkvu, najjednostavniji put je preko ljudi koji su postali svjesni takvog pothvata, prakticirajući krepost i dobre običaje u svijetu svoje mladosti«¹⁴⁴. Rad braće zajedničkoga života usredotočuje se na mlade studente u izvanškolsko vrijeme,

¹⁴¹ MGH, Ep. I, str. 336.

¹⁴² H. WOLTER, *Storia* V/1, str. 155-156.

¹⁴³ *Naslj. Krista*, I, 1, 9.

¹⁴⁴ G. DAMBAR.

kako bi se založili u nekim školama tek u drugoj polovici XV. st. Njihova pažnja prema mladićima dolazi do izražaja u 4 pedagoška traktata Dirca van Herxena (1381-1457). Primjećujemo napokon kako se kritiziranjem koje *Nasljedovanje Krista* upućuje pobožnosti, usredotočenoj na djela nauštrb unutarnje pravednosti, *devotio moderna* nadovezuje i na protestantsku i na katoličku reformu. Kod Ignacija Lojolskog, koji je usvojio duhovnost *Nasljedovanja Krista*, nalazimo izravan odnos između *devotio moderna* i katoličke reforme XVI. st.¹⁴⁵ Liturgija međutim neprekidno zadržava svoju značajnu ulogu tijekom čitavog srednjeg vijeka.

7.3. Euharistijska liturgija

Puk, posebice djeca i mladi, s mukom slijedi liturgiju, rastresen i nezainteresiran, ogradom odvojen od klera koji mu okreće leđa i govori latinski. Tiho recitiranje kanona, uvedeno oko 800. godine, ukazuje da svećenik treba sam prodirjeti u svetište kanona. Niz postupaka međutim pomaže puku da se malo trgne iz nepomične pasivnosti: puk je naime pozvan odgovoriti na pozdrav celebranta riječju *Amen*, nakloniti se za vrijeme *Zborne molitve*, kleknuti na blagdane i, nakon recitiranja *Vjerovanja*, uputiti se te donijeti darove pred oltar; što-više, u karolinško vrijeme se ponovno uvodi procesija s darovima. Od X. st. donosi se kruh, vino, svijeća, ulje i novac. Nastavlja se razmjenjivati poljubac mira. Na preoblikovanje liturgije utječu nordijski pučki običaji te germanski simbolički govor. Naglašavanje osjetnih elemenata ovisi i o činjenici da čak ni rimski puk više ne razumije liturgijski latinski. Osim toga, sve se više udaljuju puk i oltar: oltar se pomiče prema apsidi, dok se čestice beskvasnoga kruha i hostija više ne stavljaju na ruku ne-

go u usta, naglašavajući odvajanje od svakodnevnoga života.

Karolinška reforma stvarno je zainteresirana za to da puk razumije liturgiju i doista, u zakonskim odredbama iz 802. godine, Karlo Veliki ističe kako je jedan od zadataka crkvenog službenika tumačiti vjernicima *totius religionis studium et christianitatis cultum*. Nažalost, samo alegorijsko tumačenje *Liber officialis* Amalarika iz Metza trijumfalno će proći čitav srednji vijek. Uči se međutim i da euharistijsko slavlje zahtijeva tjelesno (pranje i održavanje od bračnih odnosa) i duhovno očišćenje (ispovijed).¹⁴⁶ Primjećujemo kako je Ivan VIII u IX. st. dopustio Ćirilu i Metodu u Moravskoj da upotrijebe narodni jezik (protiv trojezičnosti frankfurtskog sabora iz 794. godine) riječima: »Onaj tko je stvorio tri glavna jezika, hebrejski, grčki i latinski, sve je jezike predodredio za svoju čast i slavu«¹⁴⁷. Bio je to osamljeni pokušaj, osim toga neuspjao, te će latinski jezik na Zapadu ostati jedini liturgijski jezik sve do II. vatikanskog sabora.

U XIV. i XV. st. umažaju se vanjski i periferni oblici. Od XIII. st. celebrant treba čitati sve. Liturgiju se više ne drži službom čitave zajednice, nego ona postaje liturgijom celebranta. Misa više nije navještaj Riječi, koja je sve neshvatljivija; više se važnosti pridaje obredu, izvođenju obreda i sakramentu. Prema tome, euharistijsko slavlje slabo oživljava pučku pobožnost.

Budući da se ionako ništa ne može čuti, na kraju se razmatra o hostiji prigodom podizanja. Wilhelm od Auxerra (+1230) kaže: »Tijekom promatranja tijela Gospodina, uslišane su mnoge molitve i udijeljene mnoge milosti«¹⁴⁸. U crkvama se ide od

¹⁴⁵ E. ISERLOH, *Storia VI/2*, str. 180.

¹⁴⁶ Sabor u Châlону, 813. godine.

¹⁴⁷ MGH, *Ep.* V, str. 223.

¹⁴⁸ *Summa aurea*, Pariz 1500, str. 260.

jednog do drugog oltara kako bi se uhvatio trenutak podizanja, koji je sve duži. U XIV. st. procesije, izlaganje, blagoslovi izlaze ususret potrebi da se gleda hostija. Značaj žrtve i gozbe prelazi u drugi red. Euharistijski događaj zaleđuje se u jednoj stvari i izložen je opasnosti da postane nešto magično. Na temelju teologije koja kaže da misa ima ograničenu vrijednost, umnažaju se mise (manje sudionika, više Božjih milosti!); u katedrali u Konstanzu postavlja se 54, a u onoj u Ulmu 60 oltara. Jedan žrtveni obred (prikazanje-posveta-pričest) može poslužiti za više svećanih slavlja Riječi. Celebrant jedne *missa sicca* (bez kanona i bez posvete) može primiti dar za misu bez posvete i pričesti. Težnja prema privatnosti prilagođuje obred zahtjevima pojedinca, tako da pretežu privatne i zavjetne mise. S pravom tvrdi J. A. Jungmann: »Presveto koje je crkva posjedovala nije prestalo biti središte istinske pobožnosti, ali su oblaci i sjene koji su se oblikovali oko njega, zajedno s drugim okolnostima, utjecali da ta ustanova koju je Krist ustanovio... postane predmetom podrugivanja«¹⁴⁹.

Takva euharistijska liturgija bila je potpuno neprikladna za rast vjere djece i mladih.

7.4. Istaknuta uloga propovijedanja. Novi zamah kateheze

7.4.1. Propovijedanje

Upravo opisana euharistijska liturgija stvara unatoč svemu sve življu potrebu za propovijedanjem i katehezom. To je posebno potrebno djeci i mladima kako bi se produžila formacija koju su primili u obitelji. Srećom se u gradovima u srednjem vijeku vrlo često propovijeda; na selu mnogo manje, a oko 1500. će se Kornelije Suckis požaliti: »Seoski puk traži kruh, ali rijetko

ima župnika koji mu ga lome«. Uostalom, svećeniku nedostaje odgovarajuća pouka kako bi mogao dostojno izvršiti tu tešku zadaću. Prosjački redovi preuzimaju službu propovijedanja zbog nepripravnosti biskupijskih svećenika, ali i kao odgovor na sve veće zanimanje laika za religiju te da bi obranili kršćansku vjeru koju ugrožavaju hereze koje se pojavljuju.

Način propovijedanja već u ranom srednjem vijeku nameće izmijenjena društveno-religiozna situacija. Ako je u kasnoantičkoj Crkvi biskup mogao upotrebljavati retorička pravila, sada biskup ili svećenik (od VI. st. svećenik može propovijedati u gradu i na selu) pred jednostavnijim slušateljstvom treba upotrebljavati jednostavan i jasan govor: »... ono što se propovijeda priprosima mogu razumjeti i učeni, ali ono što se propovijeda učenima, priprosti ne mogu potpuno shvatiti«¹⁵⁰. O važnosti različitog propovijedanja prema dobi, spolu, društveno-kulturnim uvjetima raspravlja Grgur Veliki u svojem *Pastoralnom pravilniku* (»mladi različito od staraca«), a također i Krodegang (VIII. st.) u svojim savjetima kanonicima u Metz. ¹⁵¹

Osim toga, sada se već nameće uporaba narodnog jezika želi li propovjednik da ga razumiju, kao što potvrđuje niz svjedočanstava, od Bede do biskupa okupljenih u Cloveshoeu (747. godine) s obzirom na tumačenje liturgijskih molitava na narodnom jeziku, od otočnih misionara zauzetih za evangelizaciju sjeverne Galije i Njemačke kojima pomažu mladi kršteni pogani obrazovani u samostanima, kao i odredbe prema kojima neki klerik ne može postati svećenik ako ne poznaje jezik puka¹⁵², te

¹⁴⁹ J. A. JUNGSMANN, *Missarum Solemnia* I, Freiburg 1962, str. 174.

¹⁵⁰ Cezarije iz Arlesa, *Serm.* 86.

¹⁵¹ PL 89, 1094.

¹⁵² *Vesoulski statut*, 13.

sabor u Toursu 813. godine, koji po prvi put određuje »da će svi biskupi u svojim propovijedima izreći poticaje koji su nužni za izgradnju naroda i svi će prevesti te govore na rimski ili germanski jezik (*in rusticam romanam linguam aut theotiscam*) kako bi svi mogli razumjeti ono što će oni reći«. Važnu ulogu imaju primjeri (*exempla*) iz života svetaca, štoviše njihove *Vitae* pružaju elemente kojih predstavljanje nadomješta razlaganje o moralu. Rezervirana prije svega za svečev blagdan i za hodočašće, hagiografska literatura je za biskupe sumnjive naravi. *Kronološka klasifikacija* može se ovako izreći¹⁵³: *Od VII. do XII. st.* – karakteristična je uporaba patrističkih zbirki propovijedi (npr. zbirka sv. Petra u Rimu, sv. Eginona u Veroni), zatim karolinških (npr. zbirke Hrabanusa Maurusa, Smaragda) kao i oblik misijskog propovijedanja barbarima. *XII. i XIII. st.* – riječ je o samostanskom okružju benediktinskih i cistercitskih propovjednika (sv. Bernard) kao i regularnih kanonika, viktorina i premostratenga. *XII. i XIII. st.* – glavni su likovi *učitelji* (Abelard, Petar Lombardski...), napose oni sveučilišni. S obzirom na XII. st. Longère bilježi uvjerenje da je obveza propovijedanja na neki način važnija od one tri koje ima *magister in sacra pagina*; XIII. st. predstavlja sjaj sveučilišnog propovijedanja (*lectio e disputatio*). *Od XII. i XIII. st.* – znan je i razvoj pučkog propovijedanja ne samo *učitelja*, redovnika, nego i siromaha, putujućih pokornika (brojnih laika) oponašatelja *apostolskog života*, među kojima ima i heretika (npr. Petar Valdo), ali su tu i Franjo Asiški i Dominik, utemeljitelji velikih prosjačkih redova. Crkvene vlasti izdaju posebna pravila. Sastavljaju se prve velike zbirke govora *de tempore* i *de sanctis* kojima su općenito autori *magistri*. *XIII. do XV. st.* – propovijedanje redovnika, napose dominikanaca i

franjevaca, obilno je i značajno; među njima su Antun Padovanski, Bonaventura, Bernardin Sijenski (franjevci), Albert Veliki, Toma Akvinski, M. Eckart, E. Suzonski, Savonarola (dominikanci). *XIV. i XV. st.* – ističu se neki biskupi i svjetovni svećenici, posebno J. Gerson, kancelar pariškog Sveučilišta. Podsjećamo i na engleske (Wiclif) i češke (Hus) reformatorske propovjednike, te na sabore u XV. i XVI. stoljeću u Konstanzu, Baselu-Firenzi i na V. lateranski sabor. Ti su se sabori zalagali za obnovu propovijedanja.

7.4.2. Ponovno oživljavanje kateheze. Katehetski priručnici

Kateheza

Već od početka V. st. antička kateheza pripreme odraslih na krštenje ustupa mjesto katehezi poslije krštenja zbog proširenog običaja krštenja djece, iako ona u poganskim krajevima nastavlja biti pretkrсна, tako Izidor Seviljski i sv. Hildefons koji razlikuje katekumena i prikladnoga. U VI. st. Avit ostavlja kratki spjev od pet pjesama, koje se djelomično nadovezuju na augustinovski *narratio*; Cezarije iz Arlesa, odjek Augustina, podsjeća na dužnosti roditelja (*serm.* 6,6) i očeva prema djeci (*serm.* 265,5), nabraja poroke i praznovjerja koja valja napustiti kad se primi krštenje (*serm.* 265,5), tumači *Vjerovanje* (*serm.* 237-243). Tako i Grgur Tourski.¹⁵⁴ Prikaz V. i VI. st. ostaje nepotpun jer nam nije preostala nijedna kateheza sv. Patricka Ircima, sv. Kolombana Piktima i Škotima, sv. Augustina Canterburyjskog Anglosasima, sv. Gala Alemanima. Riječ je ipak o tome kako

¹⁵³ Usp. J. LONGÈRE, *La prédication médiévale*, str. 35-138; G. GROppo, *Appunti di storia della predicazione*, str. 92-94.

¹⁵⁴ *Hist. Francorum* IIIsl.

da se nadvlada praznovjerno i idolopoklonstvo: tako se vraćaju elementi patrističke kateheze. 11. pismo Grgura Velikoga Augustinu prigodom obraćanja Etelberta, anglosaksonskog kralja, za Božić 797. godine u Canterburyju, otkriva Augustinovu katehetsku metodu. Pismo Bonifacija V saksonskom kralju Edwinu 614. godine, jest kateheza povijesti spasenja. Tako postupa i sv. Eligije, koji se nadahnjuje katehezama Cezarija i Augustina, a to čini i sv. Gal. Stoga u VI. st. kateheza za krštenje predstavlja središnju poruku kršćanstva, iako se prelazi od antičkog katekumenata na neprikladnu poslijekršnu katehezu krštenja djece.

Kateheza se malo-pomalo oblikuje tako da je u VIII. st. s engleskim saborom u Cloveshoeu (747. god.) župna kateheza dobro organizirana (*kan.* 3 i 10), kao i u karolinškom carstvu sa frankfurtskom sinodom 794. god. (*kan.* 33), a u Italiji sa saborom u Civaldeu 736. god. (*kan.* 12-15), dok brojni kapitulari Karla Velikoga donose o tome zakone. Ulaskom u puni srednji vijek, u XII. i XIII. st., kada se obilno propovijeda, kateheza je uklopljena u te propovijedi. Uostalom, pojam propovijedanja obuhvaća i oblik kateheze.¹⁵⁵

Udaljivši se od XIII. st. prema renesansi s umnažanjem škola koje vode i laici, kateheza se toliko umanjuje te V. lateranski sabor¹⁵⁶ propisuje da svi učitelji moraju poučavati svoje učenike u humanističkim disciplinama ali i u religioznim sadržajima: čini se da Crkva i škola žele zajedno ići naprijed. Izdavač A. Manuzio u Veneciji 1495. i 1508. pred dva školska teksta stavlja molitve za djecu; zatim u posveti dvama svescima kršćanskih pjesnika, objavljenim 1501. godine, tumači da ih je objavio kako bi ih djeca čitala umjesto poganskih basni.¹⁵⁷ Prema sinodalnim propisima katehezira se nedjeljom i blagdanom u raz-

nim crkvama. Katehetska pomagala su zidne ploče s glavnim molitvama, ilustrativne slike obješene uz ploče ili ih pak sa sobom donose propovjednici.

Katehetski priručnici

Moguće je raspoznati homilije ili rasprave (ponekad u obliku dijaloga) koje se oblikuju kao katehetske s detaljnijom poukom. Kako bi se olakšala dužnost religiozne pouke koju biskupi, sinode i sabori toliko naglašavaju, sastavljaju se priručnici za svećenike, ponekad i za djecu i puk, također u obliku dijaloga. Podsjećamo na *Disputatio puerorum per interrogationes et responsiones*¹⁵⁸ u vrijeme Alkuina, koji u 10 poglavlja raspravlja o stvaranju, Bogu, anđelima i čovjeku, Starom i Novom zavjetu, Crkvi i sakramentima, te u dva poglavlja, u obliku dijaloga između učenika i učitelja, o *Vjerovanju* i o *Očenašu*. J. C. Eckart će 1713. objaviti anonimnu srednjovjekovnu zbirku katehetskih obrazaca na staronjemačkom koja sadrži tumačenje *Očenaša* uz popis 20 *grijeha* protiv ljubavi i Deset Božjih zapovijedi, zajedno s *Vjerovanjem* i *Slavom*. U istom svesku on među ostalim sakuplja dva formulara za ispovijed (osim o Božjim zapovijedima tu je i ispit o pohađanju mise, o postu i djelima milosrđa). Osim toga, Brunon iz Würzburga (+1045) i Abelard imaju tumačenja *Očenaša* i *Vjerovanja*. U XIII. st. poznati su *Elucidariji*, od kojih je prvi i najvažniji onaj što ga je napisao Honorije iz Autuna¹⁵⁹, koji je doprinio oblikovanju moder-

¹⁵⁵ Usp. G. GROPPPO, *Appunti di storia della predicazione*, str. 106-112.

¹⁵⁶ *Bulla de Reform. Curiae*, IX. sjednica, 5. 6. 1514.

¹⁵⁷ C. TESTORE, *Catechesi medioevale*, u: *Enc. Catt.* III, 1949, st. 1110.

¹⁵⁸ PL 101, 1097-1144.

¹⁵⁹ *Elucidarium, sive Dialogus de summa totius christianae theologiae*. PL 172, 1109-1176.

nih katekizama. Pripredjen je u obliku pitanja i odgovora, a sadrži tri dijela (tumačenje *Vjervanja*, o fizičkom i moralnom zlu, posljednje stvari). Preveden je i više puta pretiskan i na talijanskom pod naslovom: *Knjiga učitelja i učenika*, a nepoznati pisac iz Milana sastavlja takav priručnik za djecu i puk pod naslovom: *Ovdje započinje knjiga učitelja i učenika*. Osim *elucidarija* postoje i *septenariji*, koji su vrlo uspješni, a postaju posebno važni s Hugom od sv. Viktora i njegovim djelom *De quinque septenis seu de septenariis*, u kojemu po ključu vezanom uz broj sedam izlaže dogmatski i moralni nauk (sedam pitanja o *Očenašu*, sedam blaženstava, sedam glavnih grijeha, sedam darova Duha Svetoga itd.). Tu vrstu preuzima i sv. Edmund iz Canterburyja (+1242) u svom djelu *Speculum Ecclesiae*, kao i sv. Toma Akvinski u svojim knjžicama, počevši od 1256. godine: npr. *Expositio Symboli apostolorum* (op. 16) i *Expositio Orationis dominicae* (op. 7), koje obilježava jasnoća i konkretnost te će one umnogome doprinijeti nastanku modernih katekizama, nakon što su nadahnule katehetski priručnik koji je propisala sinoda u Lavauru kod Narbone 1369. Knjiga *Lay Folks Catechism*, koju je 1357. sastavio kard. Thoresby, nadbiskup Yorka, upotrebljava riječ *katekizam* mnogo prije Lutera. U XV. st. uočava se napredak, jer se misli o pomagalu koje će se staviti u ruke puka: Gerson iznosi u javnost ideju o kratkim katehetskim raspravama za priproste ljude »*aliquis tractatulus super punctis principalibus nostrae religionis et specialiter de praeceptis ad instructionem simplicium, quibus nullus sermo, aut raro fit*«¹⁶⁰. Štoviše, on je sam objavio tri djela: *Compendium theologiae breve et utile*; *Opus tripartitum de praeceptis decalogi, de confessione et de arte moriendi*; *ABC des simples gens*, osim već navedenog djela *De parvulis ad Christum trahen-*

dis. Barem šezdeset godina prije Lutera postoji pravi katekizam koji se pripisuje sv. Antoninu, *Knjžica kršćanskog nauka za dječake i mladiće*. Tek će 1528. izaći Lutero mali katekizam (*Klein Katechismus*) za jednostavnu djecu (isprva u tablicama, kao u vrijeme Karla Velikoga, zatim u knjžici *Enchiridion*).¹⁶¹ Ipak, istina je da »u srednjem vijeku nema svojstvene i redovite kateheze za djecu«¹⁶².

7.5. Pobožnost

Zbog malo religiozne pouke od VIII. do XII. st. u puku je slab unutarnji život. »Snaga pučkog odgoja bila je u instituciji. Bilo je dovoljno obdržavati ono što je bilo propisano zakonom i važećim propisima.«¹⁶³ Iako laici nisu formirani kako bi trebalo, oni žive određenu duhovnost koja je monaškog tipa, budući da vremena još nisu sazrela; laici se naime, kada je riječ o molitvenim skupinama, oslanjaju na samostane. Sinoda u Cloveshoeu 747. po prvi put naređuje svim crkvama recitiranje sedam kanonskih časova s psalmima i kanticima prema rimskom običaju (*kan.* 15); nakon sinode u Aachenu 816. taj se propis proširio posvuda po župnim crkvama. I među pukom šire se zbirke najljepših stihova psalama, zatim psalmi prestaju biti popularni, pa se pokora više ne izražava psalmima, nego samo pomoću molitve *Miserere* ili *Očenaša* (50 ili 150 puta). Oblikuje se psaltir sa 150 *Očenaša*, koji u XII. st. zamjenjuje marijanski psaltir (uvod u krunicu). Šire se molitvenici, koji svoj sadržaj crpe iz liturgije, iz crkvenih otaca i iz

¹⁶⁰ Gerson, *Opera* I, st. 124, Antwerpen 1706.

¹⁶¹ Usp. C. TESTORE, *Catechismo*, u: *Enc. Catt.* III, 1949, st. 1185-1225.

¹⁶² L. BOPP, *Katechese*, u: *Lex. Theol. Kirche*, VI, 21961, st. 28.

¹⁶³ J. A. JUNGSMANN, *Storia*, IV, str. 404.

psalama; važnijima postaju izvanjske vježbe (klečanje, molitva raširenih ruku), molitva je upravljena prema proslavljenom križu kako bi se stiglo Presvetome Trojstvu. Umnaža se štovanje Gospe te je u XI. st. vrlo proširen svakodnevni *Officium parvum beatae Mariae Virginis*. Umanjivanjem uskrsnog svjetla preobraženog Krista kršćanin se obraća zemaljskome Kristu: Božić, muka, uskrsnuće.

Krajem srednjega vijeka, dok se šire sažeci kršćanstva u katehetskom obliku, kao *Discipulus de eruditione Christifidelium* Ivana od Herolta (+1468), knjige koja je objavljena u dvanaest izdanja između 1490. i 1521. godine, tiskaju se i djela koja služe kao školski tekstovi za učenike, a nisu u obliku tipičnog katekizma, jer je riječ o molitvenicima i knjigama za religioznu formaciju kao što se naslućuje već iz naslova: *Uvjeha duše, Nebeski put, Ogledalo laika, Ogledalo kršćanina* Teodorika Koldea (+1515), koji je najpoznatiji od 1470. godine.¹⁶⁴ Vrlo je proširena i Biblija: do 1500. pojavljuje se oko 100 izdanja Vulgate, a do 1522. godine (Luterovo izdanje Novog zavjeta) tiskano je 14 cjelovitih Biblija na njemačkom. U Francuskoj se, korisne za djecu i mlade, nakon 1200. pojavljuju *Biblije ispunjene povijesnim slikama*, koje se, nakon nužnih dopuna, tiskaju 1477. (ili 1487. godine), dok su u Italiji, u Veneciji, već objavljena dva različita prijevoda na talijanski jezik.

7.6. Pastoralni načini postupanja. Oblici inkulturacije vjere

Nalazi se na zanimljive oblike evangeliziranja, koji su izričaj postupne urođene crkvene pedagogije, jer potječu od samoga Krista. Drugim riječima, riječ je o mudrom prilagođavanju u onome što ne dotiče bit vjere.

7.6.1. Suradnja između političke i religiozne vlasti

Kraj poganstva energično zahtijevaju barbarski kraljevi, kao Kilderik I, koji naređuje da se unište idoli posvećeni demonima, te određuje novčane kazne i privođenje pred kraljevski sud.¹⁶⁵ Vizigotski kraljevi i biskupi, kao i bavarski i langobardski zakoni, kažnjavaju idolopoklonike, čarobnike i vračeve. U *Admonitio generalis* nalazi se sažetak takvog zakonodavstva: »Zapovijedamo da više ne bude onih koji se bave gatanjem, čaranjem, promatranjem vremena, vraćanjem; tamo gdje ih ima, neka plate globu ili neka budu osuđeni. S obzirom na stabla, stijene i izvore gdje poneki bezumnik pali svijeće ili obavlja druge obrede, neka se taj običaj koji je mrzak Bogu, gdje god postoji, obustavi i ukine« (k. 65). Potrebno je međutim povremeno se vraćati na zabrane, što npr. čine Ljudevit Pobožni i franački biskupi 829. godine, ili Karlo Čelavi 873. godine.

7.6.2. Evangelizacija između prisile i uvjerenja

U režimu kršćanstva na snazi je poslušnost podanika zakonu: roditelji su dužni krstiti novorođenu djecu pod prijeljnom kazne, a vjernici, uključujući i svinjare i govedare, moraju biti nazočni na nedjeljnoj liturgiji kao i na određene blagdane, pokoravati se zakonu blagdanskog odmora, moraju se ispovijedati na početku korizme i pričestiti se barem tri puta godišnje, a u određenim prilikama i postiti. I spolni odnosi podvrgnuti su jasnim propisima, kao i uzimanje hrane. Takva pastoralna metoda ne može biti djelotvorna; to doživljava Karlo Veliki sa Saksoncima, a Alkuin zaključuje: »To što su Saksonci toliko pu-

¹⁶⁴ E. ISERLOH, *Storia*, V/2, str. 355-356.

¹⁶⁵ MGH, *Capit. Merov.* I, str. 2.

ta zaniijekali krštenje događa se stoga što se nikad nije nastojalo u njihovom srcu učvrstiti postojane temelje vjere... Čovjek koji posjeduje razum treba biti poučen i osvojen raznolikim propovijedanjem, kako bi razumio istinit značaj svete vjere.« »Onaj tko iskreno želi obratiti na pravu vjeru one koji žive izvan kršćanske religije ne smije upotrebljavati grube postupke, nego do brotu. Valja se naime bojati da će naš antagonizam odbiti one koje bi naprotiv potpuno tumačenje moglo privesti prijanjanju. Tko god drugačije postupa i pod tim izgovorom im želi spriječiti tradicionalni kult pokazuje da je zabrinutiji za sebe negoli za Božje interese. Valja postupati tako da nas oni radije slijede negoli izbjegavaju, stoga se treba pozivati na dobrotu i na razum.«¹⁶⁶ Takav je misionarski pastoral u Njemačkoj, gdje Bonifacije (+754) primjenjuje anglosaksonska metodologiju pomoću savjeta biskupa Danijela iz Winchestera: pokazati poganima da se poznaje njihov nauk, pustiti Germane da govore o svojim bogovima i voditi ih za ruku kako bi prepoznali nevjerovatnost svojih vjerovanja; misionar će sa svoje strane suprotstaviti napredak kršćana koji sačinjavaju gotovo čitavo čovječanstvo siromaštvu pogana koji su prognani u puste i zaleđene ravnice. »Sve to treba izložiti blago i umjereno, a ne strastvenim i ljutitim osporavanjem.«¹⁶⁷ Tako će se kasnije u IX. st. govoriti u *Ratio de catechizandis rudibus* za karolinške misionare. Međutim, već je za prvu benediktinsku misiju s Augustinom Grgur Veliki izdao smjernice o evangelizaciji, koje se odražavaju i na katehezi, a stvarno su nadahnute oblicima inkulturacije vjere, kao što je npr. preporuka da se ne ruše hramovi podignuti u čast raznim božanstvima, nego da ih se blagoslovi za bogoštovlje u čast pravoga Boga, poganske blagdane da se zamijeni kršćanskima, a gozbe u čast đavlu

drugim gozbama u čast veoma darežljivo-me Bogu. »Tako će, dok im je pridržana poneka izvanjska radost, lakše moći uživati u unutarnjoj radosti. Nema naime sumnje da je iz stvrdnutih umova teško samo jednim udarcem sve ukloniti jer i onaj koji se trudi popeti uvis penje se postupno malim koracima, a ne skokovima.«¹⁶⁸ Tako i Bonifacije, iako zadržava latinski u krsnom obredu, kršteniku upravlja pitanja na njemačkome, a uporabu solsticijskog ognja povezuje s blagdanom Ivana Krstitelja (24. lipnja) te kult u čast boga rata, Wotana, zamjenjuje bogoštovljem u čast vode nebeskih četa, sv. Mihovila Arkandela. Dok se u liturgiji i u dogmatskim formulama upotrebljava latinski jezik, katehetskom tumačenju pridržan je narodni jezik.

7.6.3. *Uporaba slike ili »nijemo propovijedanje« (scriptura silens)*

Kao pomagalo za razumijevanje Pisma pastiri sve više rabe, što počinje dobivati pedagoško-didaktičku ulogu s Grgurom Velikim. Marsilleskom biskupu, koji je uklonio slike iz svoje katedrale, on naime piše: »Slika u crkvi je korisna kako bi, gledajući zidove, oni koji ne poznaju slova mogli barem naučiti ono što ne mogu čitati u knjigama. Valja sačuvati slike, iako se puku zabranjuje da ih obožava... Za barbarske narode slika zamjenjuje čitanje.«¹⁶⁹ U VIII. st. ikonoklastičke borbe potiču Crkvu da potvrdi njegovo stajalište. Grgur II sjeća se »muškaraca i žena koji drže u rukama djecu i poučavaju ih pokazujući im prstom slike«¹⁷⁰. U IX. st. Walofid Strabon piše: »Često vidimo jednostavne i neuke koje je

¹⁶⁶ Alkuin, *Ep.* XIII, 15.

¹⁶⁷ *Ep.* 23.

¹⁶⁸ Beda, *Hist. Eccl.* I, 30.

¹⁶⁹ Grgur Veliki, *Ep.* I, str. 195, 270.

¹⁷⁰ Grgur II, *Ep. caru Lavu Izaurijskom*; PL 89, 521.

nemoguće privesti vjeri pomoću riječi, ali su dirnuti prikazom muke našega Gospodina i drugim čudima tako da suzama svjedoče kako su te slike duboko utisnute u njihovo srce¹⁷¹. Još se i danas divimo slikama sv. Ivana iz Müstaira, koje predstavljaju 20 prizora iz Starog zavjeta i 62 iz evanđelja, kao i onima sv. Jurja iz Oberzela na otoku Reichenauu. Naslikane i urezane slike kasnije su nazvane *Biblija siromaha*. Svete slike naslikane na zidovima, prozorima i oltarima jesu Biblija i kateheza onoga tko nije u mogućnosti čitati i pisati. Stoga, poradi nepostojanja izravnog i metodičkog poučavanja, u toj »srednjovjekovnoj katehetskoj praznini« (R. Padberg), puk može doći do vjere jedino po životu i iskustvu ostvarenom u okružju prožetom kršćanstvom.

7.6.4. Od poganskih do kršćanskih blagdana

Kako bi se mlade i odrasle odvratio od poganskih predstava i običaja ponovno se uspostavljaju zamjenski oblici prema provjerenom postupku crkvenih otaca: u IX. i X. st. umnaža se prenošenje relikvija i procesije, koriste se pučke svečanosti, molitvena bdjenja, gozbe pune srdačnosti, pjesme i plesovi, u kojima se narod, posebice mladi, osjećaju sudionicima, nakon pasivnosti u crkvenoj liturgiji. Biskupi moraju intervenirati kako bi spriječili neumjerenosti i podsjetili na duhovni cilj blagdana. Prenošnje relikvija postaje jednim od najsppektakularnijih oblika pučke pobožnosti, iako Alkuin naglašava da »valja radije nasljedovati primjere svetaca negoli nositi njihove kosti«¹⁷². Prakticira se i *zakon dodira* s kostima svetaca kao u magijskim obredima. Na početku IX. st. na karolinškom se području štoviše uvodi i kalendar s brojnim blagdanima. Od XII. do XIV. st. razvija se kult svetaca, posebice svetaca kralje-

va, kao npr. Karla Velikoga (1164) i Tome Becketa (1173). Istaknuti ciljevi hodočašća su Canterbury, Jeruzalem, Rim i Compostella. Značajna su i hodočašća u marijanska svetišta, pod utjecajem marijanske pobožnosti koju potiču redovnici. U tom kontekstu nastaju i paraliturgije na blagdan Božića i Uskrša, kao plod djelovanja monaha u Francuskoj i Engleskoj, što je uvod u srednjovjekovno kazalište.¹⁷³ *Quem quaeritis* na uskršno jutro postaje polazište za uskršno sveto skazanje (XI. st., na čitavom Zapadu); noviji su prikazi muke, Božića i drugi prizori, ali svi izražavaju sve snažnije unutarnje osjećaje kršćanskog naroda djelujući posebice na duh djece i mladih. Razvojem kulta Djeteta Isusa u XII. st. klerici su potaknuti na davanje posebne uloge djetetu u crkvi. Uz oltar se postavljaju jaslice. Nedugo nakon Božića slavi se blagdan Nevine dječice, pa Ivan Belet (+1182) piše: »Budući da su nevinica ubijena za Krista, djeca neka na taj dan ispune sve crkvene prostore«¹⁷⁴. Usporedo se organiziraju paraliturgijske igre koje bi skupi ne odobravaju.

Sastavljaju se i izvanliturgijske kršćanske pjesme kojima je cilj zamijeniti poganske lascivne pjesme. Cezarije iz Arlesa zahtijeva da psalmi zamijene ljubavne pjesme, koje su pjevala usta mladih i manje mladih. Pastir Caestmon iz Whitbyja u anglosaksonskim stihovima parafrazira biblijske odlomke¹⁷⁵, Adelmo pokršćanjuje pučke pjesme¹⁷⁶, a misionar Lindger poziva slijepog pjevača (= *bard*) kojega je ozdravio, neka postane kršćanski pjesnik. Otfred iz Wissenburga prevodi Evanđelje na nje-

¹⁷¹ MGH, *Capit.* II, str. 482.

¹⁷² MGH, *Ep.* IV, str. 299.

¹⁷³ K. YOUNG.

¹⁷⁴ *Rationale*, PL 202,77.

¹⁷⁵ Beda, *Hist. Eccl.* IV, 24.

¹⁷⁶ *Vita Aedhelmi*, izd. Hamilton, str. 336.

mački kao konkurenciju *laičkim opscenim pjesmama*.¹⁷⁷ Pučke pjesme koje je Crkva zabranjivala često su čaranja i vraćanja za uspjeh u zvanju ili za istjerivanje zlih sila. Bilo je i pokušaja da se pogansko čaranje zamijeni *kršćanskim čaranjem*: sastavljaju se molitve, blagoslovi i pjesme kako bi pratili glavne čine dana, sa starozavjetnim obilježjima; svećenik blagoslivlje polja, bračni krevet, prvo brijanje adolescenta, moli molitve kako bi pala kiša, za uspjeh žetve, kako bi udaljio tuču, za ozdravljenje bolesnih... Umnažaju se oblici inkulturacije vjere. Nazivamo se pred različito oblikovanim pučkim pastoralom, s pozitivnim i negativnim vidovima na koje smo upozorili; nije lako vrednovati utjecaj pojedinih pastoralnih sastavnica na djecu i mlade, kao što to nije moguće ni s obzirom na odrasle. Čini nam se međutim da možemo ustvrditi kako je i na jedne i na druge taj pastoral imao ograničen učinak, posebno zbog nesposobnosti pastira i neprikladnosti metoda, bez obzira na često i ozbiljno propovijedanje prosjačkih redova.

8. ZAKLJUČAK

Ukratko promatramo kako se ključni problem odnosa pastora i mladih oblikuje kao nepostojanje stvarnog i istinitog pastora mladih. Tu činjenicu valja smjestiti u širi okvir nepostojanja pedagogije djeteta jer u srednjem vijeku se ne zamjećuje potreba da se dijete promatra zasebno, u njegovom postupnom razvoju. To će se postići tek kasnije. U srednjem se vijeku međutim iskazuje posebna pažnja prema odrasloj osobi, s kojom je dijete izjednačeno u raznim vidovima. Ljudsko-kršćanska formacija djeteta trebala bi se dogoditi kroz osmozu. Zapravo, iako smo uočili različite pravce, na dječaka i na mladića najviše utje-

ču obiteljska te crkvena zajednica, posebice u liturgiji. U srednjem je vijeku doista pozitivna vrednota pažnja prema kršćanskoj zajednici, koju se drži jedinstvenom stvarnošću u okviru koje se obostrana kršćanska formacija mladih i odraslih osjeća kao nešto prirodno. Riječ je o temeljnoj vrednoti kojoj se valja hitno vratiti svaki put kad ju se žrtvuje nepotrebnom prenašavanju određenih kategorija ili skupina. Pozitivna je i istaknuta uloga obitelji u srednjem vijeku, što je produžetak rimske i antičko-kršćanske prakse.

Pa ipak, ako se ne smije podcjenjivati ni formativna moć religioznih, obiteljskih i zajedničkih običaja, koji od rođenja do smrti prate svakodnevni život pojedinca i zajednice, kao ni osmozni utjecaj kršćanskog ozračja i okružja, isto je tako istina da takvo kršćanstvo povezano s običajima i okruženjem, lišeno dostatnih doktrinarnih spoznaja i specifične pastoralne formacije, nije u stanju izbjeći opasnost površnosti i praznovjerja, sugestije mase i hereze.

Humanizam i renesansa razvit će humanističke vrednote i znanosti, napose pedagogiju kao znanost o djetetu. Istovremeno će Crkva, dijelom pod protestantskim utjecajem i ne bez veze sa sve većim razvojem humanističkih znanosti, pokrenuti katehezu i katekizme kao i kršćanski odgoj mladih, posebice nastankom novih redova i družbi koji se posvećuju kršćanskom odgoju mladeži. Klice skrivene u srednjem vijeku započinju se razvijati, u mjeri u kojoj se Crkva katoličke reforme i protureforme zalaže kako bi, makar i uz poteškoće i nedovoljne rezultate, ustanovila pravu ravnotežu između božanskog i ljudskog, nakon što je prevaga ovoga posljednjega označila kraj srednjeg vijeka i europsko nijekanje vlastitih kršćanskih korijena.

¹⁷⁷ MGH, *Scrip.* XI, str. 322-323.

Dodatna bibliografija:

Opća djela

JEDIN, H. (ur.), *Velika povijest Crkve*, sv. I-V/2, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1971. itd.

LE BRAS, G., *Le istituzioni ecclesiastiche della cristianità medioevale*: Fliche-Martin Sur.C., *Storia della Chiesa*, XII/1, Torino 1976 (temeljno djelo).

BORST, A., *Forme di vita nel medioevo*, Napoli 1988.

VISCARDI, A., *Storia letteraria d'Italia. Le origini*, Milano 41966.

Posebne rasprave

VOGEL, C., *Introduction aux sources de l'histoire du culte chrétien au M.A.*, Spoleto 1975.

LECLERCQ, J., *Cultura umanistica e desiderio di Dio. Studio sulla letteratura monastica nel Medio Evo*, Firenze 1983.

RICHE', P., *VI-XI secolo. La pastorale popolare in occidente*, u: J. DELUMEAU (ur.), *Storia vissuta del popolo cristiano*, Torino 1985, str. 219-247.

LONGERE, J., *La prédication médiévale*, Paris 1983 (temeljno djelo).

GERMAIN, E., *Langages de la foi à travers l'histoire. Mentalités et catéchèse*, Paris 1972.

GY, P.-M., *Évangélisation et sacrements au Moyen Age*, u: C. KÄNNENGIESSER – Y. MARCHASSON, *Humanisme et foi chrétienne*, Paris 1976, str. 565-572.

Faire croire. Techniques et modalités de la diffusion du message religieux du XIIe au XVe, Roma 1979.

La piété populaire au Moyen Age, Paris 1977.

Rasprave o omladinskom pastoralu

CHAVASSE, A., *Histoire de l'initiation chrétienne des enfants de l'antiquité à nos jours*, u: »La Maison-Dieu« (1951)7, 22-44.

Mc KEE, CRAIG B., *Les enfants et la pénitence avant Latran IV (1215). De ludis puerilibus*, u: »La Maison-Dieu« (1987)172, 89-106.

GREGOIRE, R., *Scuola e educazione giovanile nei monasteri dal sec. IV al sec. XII*, u: P. BRAIDO (ur.), *Esperienze di pedagogia cristiana nella storia, I: sec. IV-XVII*, Roma 1981, 9-44.

JENTSCH, W., *Handbuch der Jugendseelsorge. ... Geschichte der Jugendseelsorge*, Gütersloh 1965, str. 108-128 (srednji vijek).

LECLERCQ, J., *Pédagogie et formation spirituelle del VIe au XIe siècle*, u: *La scuola nell'occidente latino dell'alto Medioevo*, Spoleto 1972, str. 255-290.

LESNE, E., *Les écoles de la fin du VIIIe siècle à la fin du XIIe siècle*, u: PRÉAUX (ur.), *Eglise et enseignement*, Bruxelles 1977; isti, *L'enfant dans la société chrétienne aux XIe-XIIe siècles*, u: *La cristianità dei secoli XI e XII*, Milano 1983, str. 281-302.

Prijevod s talijanskoga: Rudi Paloš